

Чэшскага кк

ПА СЛЯДАХ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

(З падарожжа ў Кракаў і Прагу)

Нехай же сьгодні тні нашых прэдкiв — пiльных i невтомных книжнiкiв-друкарiв выбачаць нам неповне знаннн пра iх прэкраснi творн.

Ларiон Свенцiцкiй

Варшава — Сопат — Кракаў

Цярплiвасць i яшчэ раз цярплiвасць, настойлiвасць у пошуках, пiльная ўвага да дробязных, на першы погляд, фактаў i звестак, уменне прачытаць матэрыялы так, каб далёкая гiсторыя ажыла i загаварыла, а таксама, шчыра кажучы, шчасце i нейкае iнтуiтыўнае чуццё — вось якасцi, без якіх не варта пераступаць парог архiва цi рукапiснага аддзела бiблiятэкі.

Трэба памятаць i пра тое, што кожная архiўная ўстанова мае свае звычаі i традыцыi, да якіх прыходзiцца прыстасоўвацца даследчыку. У адным архiве яшчэ ў дзень заказу атрымлiваеш дакументы-арыгiналы, тыя пажоўклыя аркушы, да якіх прыкладаў калiсьцi руку на допытах Кастусь Калiноўскi, прашэннi В. Дунiна-Марцiнкевiча, лiсты Ф. Багушэвiча, Я. Купалы, I. Свенцiцкага, Б. Эпiмаха-Шыпiлы... У другiм заказаныя матэрыялы можна атрымаць толькi заўтра i — бронь, божа, — не арыгiналы, а толькi копiі на плёнцы. Здраецца часам, што здымкi не лепшай якасцi, а калi арыгiналы яшчэ ў дадатак не фотагенiчныя (бывае такое!), дык чытанне тэкстаў ператвараецца ў пакуты. Бывае яшчэ, што нельга прачытаць якраз тыя дакументы, якія найбольш табе патрэбны...

Пра ўсе гэтыя цяжкасцi i падводныя камянi ў часе архiўных пошукаў я часта думаў, калi збiраўся ў Кракаў i Прагу, каб прайсцiся сцэжкамi Францыска Скарыны, каб пасядзець у польскiх i чэшскiх бiблiятэках, зiрнуць на тыя рэдкiя кнiгi, што выдавалiся ў Еўропе, калi там вандраваў наш першадрукар. Ведаў я i пра яшчэ адну нялёгкую перашкоду — сярэдневяковую латынь, на якой напiсаны многiя дакументы таго далёкага часу, калi вучыўся i працаваў Ф. Скарына. Таму ў дарогу я браў з сабою не толькi лепшыя даследаваннi пра вялiкага сына беларускай зямлi, але i некалькi лацiнскiх слоўнiкаў...

Скажу адразу, што ў часе пошукаў было ўсё: i прадбачаныя i нечаканыя цяжкасцi i перашкоды, былі расчараваннi i неспадзяваныя знаходкi. Але паездкаў задаволены, бо яна яшчэ раз пераканала, што, шукаючы, многае можна знайсцi.

Аднак пачну па парадку...

У кiраўнiка замежнага аддзела Саюза польскiх пiсьменнiкаў, пад апеку якога я трапiў 17 верасня 1967 года у Варшаве, былі ўжо дакладна распiсаны ўсе мае дванаццаць дзён гасцiвання ў Польшчы. Бiлеты на дарогу заказаны, але, на мае шчасце, яшчэ не выкуплены. Таму...

Асцярожна (госць, як кажуць, нявольнiк) пачынаю гаворку, што за такi кароткi тэрмiн усяе Польшчы ўсё роўна не агледзiш. Можна, пан Малiноўскi быў крыху здзiўлены i збянтэжаны, калi я далiкатна адмовiўся наведаць Познань i Вроцлаў, а пакiнуў толькi частку запланаванага маршруту: Варшава — Сопат — Кракаў. Знаходжанне ў сталiцы, у Сопате i Гданьску скарачаецца да мiнiмуму, i я «выкройваю» тыдзень на Кракаў, каб i горад пабачыць, i ў славунай Ягелонскай бiблiятэцы пасядзець...

17 верасня 1967 года. Нядзеля. Ранак. Бомкаюць за акном званы: побач з гасцiнiцай «Брыстоль», дзе я астался, велiчэзны манастыр з касцёлам. Пачынаю знаёмiцца з горадам. Пехатою iду па вулiцы Кракаўскае Прадмесце, якая ўлiваецца ў Новы Свят. Варшава мае сваё непаўторнае аблiчча. На кожным кроку помнiкi, мемарыяльныя дошкi — адразу вiдаць, што гiсторыя народа тут шануецца. Многа кветак; кiёскаў з кветкамі амаль столькi ж, як i газетных. Кiдаюцца ў вока прыватныя крамкi i крамы i нават шыкоўныя магазiны. Гандляры-прыватнiкi прадаюць аптэкарскiя iнструменты, швейныя машыны, футры...

Горад прачынаецца. Народу на вулiцах усё больш i больш. Часцей трапляюцца маладыя манашкi

і манахі. Насустрач ідзе высокі, мажны ў плячах ксёндз гадоў пад пяцьдзсят у доўгай цёмна-карычневай сутане з крыжам на грудзях. З ім чародка пятнаццацігадовых шчабятушак у міні-спаднічках...

18 верасня. Рынак Стара Мяста. Тут усё адноўлена з дакладным захаваннем даваеннага выгляду. Гэта куток Варшавы XVII—XVIII стагоддзяў. На невяліччай плошчы густа стоўпіліся чатырох- і пяціпавярховыя вузенькія дамы. Вуліцы Вузкі Дунай, Шырокі Дунай, Піўная, Пякарская, Мядовая. Усюды турысты з фотаапаратамі. Кавярня «Пад кракадзілам». Падвал, старая дубовая мэбля, афіцыянткі ў польскіх нацыянальных строях XVIII стагоддзя.

19 верасня. Кінафільм «Вестэрплетэ». Шкада, што мала дакументальных здымкаў. Ігравыя сцэны не робяць таго ўражання.

Гасцяваў у дзядзькі Ігнася. Дзядзьку Ігнасю за семдзсят, колісь служыў у Чырвонай Арміі, быў актыўным грамадоўцам. Дваццаць год жыве ў Варшаве, але ў душы застаўся селянінам. Наведвае «Колка ральніча», слухае сельскагаспадарчыя перадачы. Пытаўся, ці добры сёлета ўраджай, ці ўраджыла на яблыкі, хто жыве ў яго хаце, што можна сеяць калгасніку на сотках...

21 верасня. Вечар. На вакзале ў Сопаче мяне чакаў Мацей Канапацкі — колішні супрацоўнік беластоцкай «Нівы», а цяпер рэдактар інфармацыйнага выдання на Гдыньскім суднабудаўнічым заводзе. З Мацеем я перапісваўся даўно, але ні разу не бачыўся. Пазнаў адразу. Дапамагло фота, а яшчэ больш — яго ўсходняе аблічча беларускага татарына.

Якую своеасаблівую дэфармацыю ні атрымалі этнаграфічныя рысы маіх сапляменнікаў за перыяд шматвяковага жыцця на абшары Беларусі і Літвы, але ў іх абліччы захавалася яшчэ штосьці сваё, самабытнае, характэрнае для далёкіх-далёкіх продкаў.

У нумары велічнага «Гранд-гатэля», які стаіць на самым беразе Балтыкі, усе шылды і даведачная літаратура на французскай мове. Некалькі дзён таму назад у гэтым крыле спыняўся сам дэ Голь са світаю.

Да позняга я заседзеў на вуліцы Монта-Касіна, 33, у пакойчыку Мацея, які ён наймае ў нейкага тутэйшага гаспадара. Сяброўская бясёда ішла, нібыта мы вось так сядзелі за сталом не першы раз. У нас было пра што весці гавэнду: Мацей Канапацкі — чалавек навуці, дасканалы знаўца беларуска-польскіх літаратурных сувязей. Ён хлапчына працавіты і вельмі падрыхтаваны, але з яго спакойным, мяккім і памяркоўным характарам навуковую кар'еру зрабіць цяжка. Шкада, што Мацей адышоў цяпер ад беларускай тэматыкі і працуе толькі над гісторыка-этнаграфічным даследаваннем пра мясцовых татар. І ў гэтай дзялянцы польскай арыенталістыкі ёсць у яго значны навуковы набытак: не толькі артыкулы ў польскіх часопісах, але і некалькі кніг, паасобныя даследаванні яго друкаваліся ў арабскіх краінах...

22 верасня. Цэлы дзень разам з Мацеем хадзіў і ездзіў па Сопаче і Гданьску. Сопат — курортны гарадок, прыгожы і чысты, вельмі напамінае Рыжскае ўзбярэжжа, якія-небудзь Маеры. Домікі — як цацкі, гатычныя кірхі, такі ж цудоўны пясочак на пляжы і такі ж балтыйскі сівер. Памкнуліся мы на вядомы сопацкі мол, які далёка ўдаецца ў мора, але там халодны вецер збіваў з ног (а ўчора ў Варшаве гэтак лагодна-лагодна прыгрывала асенняе сонца).

Жыццё тут ідзе крыху іншым кірункам, чым у нас. Кантрасты вельмі адчуваюцца. Гэта відаць і па шылдах прыватных магазінаў, і па вузенькіх палосках аднаасобнікаў (учора бачыў іх з акна цягніка; сама што выбіраюць бульбу, на кожнай палосцы — доўгі воз на гумавых колах, побач пасецца гладкі конь), і па старасвецкіх ксяндзоўскіх апаратых, і па «міні» апошняй парыжскай моды (культ Парыжа тут незвычайны), і па ўсім побыце жыцця, напоўненага прагай да камерцыі... Ужо некалькі разоў меў магчымасць пераканацца, што навукоўцы ў сярэдняга жыхара не ў асаблівай пашане, бо... атрымліваюць малую зарплату...

Надвор'е халоднае, хоць і выглянула сонца. Пры беразе на лаўках, укрыўшыся хто чым, седзячы, дрэмлюць старыя панюсі і панкі з «былых», найбольш з ліку тых, што пры Юзафе сядзелі на кані, трымалі ў руках лейцы. Яны прыязджаюць у Сопат на ўсё лета і адпачываюць да позняй восені, успамінаючы колішнія дні. Хто атрымлівае шчодрую падмогу ад сынкаў і дачушак, якія апынуліся ў Англіі ці за акіянам, хто прадае старыя набыткі — залатыя і антыкварныя рэчы. Каля кожнага такога музейнага экспаната — «песак». У тутэйшых гарадах кошка і сабака — самыя ганаровыя жывёліны. Вышэйшым шыкам у Варшаве ці ў Сопаче лічыцца мець песака і выйсці з ім пад вечар на праменад...

23 верасня. Сопат. Ездзілі з Мацеем Канапацкім у Гданьск, шукалі падрабязную нямецкую карту Усходняй Прусіі. Мне трэба знайсці вёску Ласлейндорф, дзе 27 лютага 1945 года загінуў таленавіты паэт, салдат-разведчык Аляксей Коршак — мой добры сябар. Паводле звестак бацькоў Аляксея, Ласлейндорф недзе ля Сопата. Глядзелі карты, атласы, розныя даведкі, распытвалі

мясцовых жыхароў — Ласлейндорфа няма паблізу Сопата, гэта напэўна.

Таго ж дня. Кракаў. Паняцці «поўнач» і «поўдзень» і ў Польшчы маюць рэальны змест. На аэрадроме пад Сопатам, куды правёў мяне пасля паўдня Мацей Канапацкі, я шкадаваў, што не маю з сабою паліто і шапкі. Праз гадзіны паўтары на кракаўскім аэрадроме не проста грэла, а палетняму прыпакала сонца.

Вялікая і сапраўды прыгожая гасцініца «Краковія» стаіць для мяне ў вельмі выгадным месцы. Проста цераз вуліцу музей Народовы, а побач з музеем — Ягелонская бібліятэка, пра кніжныя скарбы якой я так даўно марыў.

Вінцусь са Слуцка, Георгі з Ваўкавыска, Мікалай з Ашмяны і Францыск з Полацка

На Ягелонскую бібліятэку ў мяне даўно былі вялікія спадзяванні, але я не думаў, што ў першы ж дзень натраплю на вельмі каштоўныя і надзвычай цікавыя матэрыялы пра асвету Беларусі XV—XVI стагоддзяў, пра беларусаў, якія вучыліся ў Кракаўскім універсітэце перад Францыскам Скарынай, разам з ім і пасля яго. З гэтых матэрыялаў вынікала, што Лукашоў сын не выпадкова трапіў з берагоў Заходняй Дзвіны ў далёкі Кракаў, сюды здаўна вяла праз дрымучыя пушчы сцежка з беларускіх гарадоў і мястэчак.

Пачалося так. Я заказаў некалькі рэдкіх беларускіх кніг, пераважна кракаўскага выдання, і ў чаканні, пакуль іх прынясуць, зазірнуў ва ўніверсітэцкі архіў (ён размешчаны тут жа, у бібліятэцы, на паверх вышэй за навуковую читальню). Мне хацелася сваімі вачыма глянуць на тыя старонкі, дзе ёсць запісы, калі Францыск Скарына паступіў ва ўніверсітэт (1504 год) і калі атрымаў ступень бакалаўра (1506). Паабяцалі паказаць тыя запісы заўтра і параілі паглядзець пакуль што кнігі Адама Хмяля і Юзафа Мучкоўскага.

Пра кнігу Юзафа Мучкоўскага «Statuta pes pop Liber promotionum», выдадзеную ў Кракаве (1849), я ведаў. Гэта збор пратаколаў прысуджэння навуковых ступеняў за перыяд з 1402 па 1849 гады. Там на старонцы 144 адзначаецца: «1506. У тым жа годзе ў час дэканства магістра Леанарда... а чацвёртай гадзіне ў дзень святой Люцыі (па каталіцкім календары гэты дзень прыпадае на 13 снежня.— С. А.) узведзены ў ступень бакалаўра і атрымаў гэтую годнасць «Fran, de Poloczko, Litphanus.».

Гляджу бібліяграфію паводле П. Уладзімірава¹ і М. Алексютовіча². Няма там А. Хмяля. У навуковай зале на паліцы сярод даведачнай літаратуры знаходжу тры аб'ёмістыя тамы яго «Спісу навучэнцаў Кракаўскага ўніверсітэта» («Album studiosorum Universitatis Cracoviensis»). Бяру другі том, складзены на падставе архіўных універсітэцкіх звестак, у ім сабраны ў храналагічным парадку імянныя спісы за 1490—1551 гады. Гляджу на тытульную старонку — Кракаў, 1892. Цяпер зразумела, чаму пра кнігу А. Хмяля не ўпамінае Уладзіміраў: другі том выйшаў праз чатыры гады пасля выдання манаграфіі «Доктар Францыск Скарына».

Латынь. Доўгія слупкі імён. Гартаю «Album» і адгортваю адразу старонку, дзе пачынаецца спіс тых, хто паступіў вучыцца ў Кракаўскі ўніверсітэт у 1504 годзе. Спачатку ідзе летні семестр³, пасля зімовы. У спісах — толькі імя і імя па бацьку студэнта і месца яго нараджэння (зрэдку ўпамінаецца біскупства ці край), прозвішча не запісвалася (ці вельмі-вельмі рэдка адзначалася ва ўніверсітэцкіх дакументах).

Уважліва ўчытваюся ў кожнае імя. Адрозна відаць, што па навуку ў Кракаў ехалі з усяе Еўропы. Ёсць тут шкаляры з Венгрыі, Баварыі, Саксоніі, Славакіі, Чэхіі, Маравіі, Швейцарыі, Італіі.

Вось і жыхары Вялікага княства Літоўскага: Якаў, сын Мацея, і Марцін, сын Андрэя de Kawno; Міхал, сын Пятра de Vilna. Тут і князь Павел, сын князя Аляксандра з Гродзеншчыны (Grodensis de Lityania).

Чытаю далей. У зімовым семестры 1504 года запісаліся ў лік студэнтаў яшчэ некалькі беларусаў, ці, ва ўсякім выпадку, сыноў беларускай зямлі. Нехта Вінцусь, сын Вінцуса, прыехаў са Слуцка (de Sluczk). А каб было ясна, дзе той Слуцк знаходзіцца, невядомым пісцом зроблена яшчэ ўдакладненне — Віленскае біскупства⁴. За случаем ці нават разам з ім прыехалі Георгі, сын

¹ Владимиров, П. В. Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык. – Санкт-Петербург, 1888.

² Алексютовіч, М. А. Скарына, яго дзейнасць і светапогляд. – Мінск, 1958.

³ Летні семестр звычайна пачынаўся 24 красавіка, зімовы – 16 кастрычніка, калі выбіралі рэктара і дэканаўна паўгоддзе.

⁴ Уся сучасная тэрыторыя Беларусі ўваходзіла ў Віленскае біскупства, толькі Брэстчына была ў Луцкім

Якуба з Ваўкавыска (de Volkowysko), Мікалай, сын Андрэя з Ашмяны (de Ochmyana), а таксама Іван, сын Георгія Губаты з Пясчаны. Дзевятым па ліку сярод студэнтаў з Беларусі быў Franciscus Luce de Ploczko — Францыск, сын Лукі з Полацка...

Звесткі пра навучэнцаў з беларускай зямлі і Літвы за 1504 год адразу заінтрыгавалі мяне. Перш за ўсё напрашваўся вывад: калі ў 1504 годзе прыехала 9 чалавек, дык трэба думаць, што і раней і пазней юнакі з Вялікага княства Літоўскага траплялі ў Кракаў, а таксама і ў іншыя ўніверсітэцкія гарады Еўропы. Былі ўсе падставы сцвярджаць, што ў Кракаве ў часе навучання Францыска Скарыны было вялікае беларускае зямляцтва. Адсюль вынікала: асвета і навучанне на Беларусі стаяла досыць высока, а ў Вільні, Гродне, Слуцку, Ваўкавыску, Ашмянах, Полацку і многіх іншых гарадах і мястэчках былі школы, якія давалі веды лацінскай мовы, неабходныя для паспяховай вучобы ва ўніверсітэце.

Прышлося на нейкі час адкласці ўсе іншыя справы і планы і засесці за тамы «Albuma». Адразу ўзнікла шмат цяжкасцей з геаграфічнымі назвамі і дакладным вызначэннем месца іх знаходжання. Справа ў тым, што ў запісах, якія сабраны ў першым томе і даведзены да 1489 года ўключна, амаль няма звестак пра край ці біскупства, з якога паходзілі студэнты. Таму немагчыма ўстанавіць, дзе знаходзяцца пашыраныя ва ўсіх славянскіх краях мясціны: Беліца, Блонь, Багушы, Буды, Воля, Двары, Грабава, Колы, Карытніца, Ліпавец, Млын, Маеты, Прусы, Рудня, Сенніца, Смолічы, Ямнае і многія іншыя. З другога боку — у лацінскай транскрыпцыі, а часам — у недакладна перададзеных і перайначаных геаграфічных назвах цяжка ўлавіць беларускія мясціны.

Цяжкасці ўзніклі з геаграфічнымі назвамі Ploczko і Poloczko. Матрыкуляцыйны запіс за 1504 год, дзе Францыск Скарына лічыцца ўрадзэнцам не Полацка, а Плоцка (у запісу за 1506 год радзіма беларускага першадрукара называецца правільна — Poloczko), сведчыць, што пісарчук ці сакратар рэктара не вельмі адрознівалі Полацк ад Плоцка. Вялікая колькасць шкаляроў з Ploczko наводзіць на думку, што гэта ў першую чаргу ўрадзэнцы польскага Плоцка, а не беларускага Полацка. Была падстава ўлічваць de Ploczko як Полацк, дзе адзначалася Віленскае біскупства, ці там толькі, калі побач запісаны віленцы: у далёкае падарожжа, як сведчыць А. Карбовяк, студэнты з Беларусі і Літвы ехалі звычайна вялікай кампаніяй.

У сувязі з тым, што ва ўсіх матэрыялах і матрыкуляцыйных спісах беларускія і літоўскія землі і геаграфічныя назвы выступаюць, як Літва (Litwania, Lithuania), звесткі прыводжу таксама разам па ўсім Вялікім княстве Літоўскім. Калі адкінуць усе спрэчныя мясціны, атрымаецца, што ў XV стагоддзі, з 1433 (гэтым годам датуецца першыя запісы) па 1500 год, у Кракаўскім універсітэце з Беларусі і Літвы навучалася 120 чалавек. Найбольш было шкаляроў з Вільні — 54, з Коўна — 21, з Трокаў — 8, з Полацка — 5 (магчыма, і больш), з Гродна — 4, з Літвы (без удакладнення мясціны) — таксама 4, па два чалавекі з Меднік, Вількаміра, Варанян, Ракава і Русі (Russia), па адным — з Шнека, Брэста, Ашмян, Ліды, Валожына, Свіры, Клецка, Гераней, Мейшыголы, Дакудава, Пенянь, Гыдывілавіч і інш.

Здзіўляе вялікая колькасць шкаляроў з Беларусі і Літвы, якія атрымалі ступень бакалаўра ў XV стагоддзі, — 56 чалавек. Звычайна ў Кракаўскім універсітэце толькі чвэртка шкаляроў станавілася бакалаўрамі і толькі 4 працэнты магістрамі (дактарамі). Аднак трэба мець на ўвазе, што навучалася там на самай справе не 120 чалавек, а значна больш; звесткі пра бакалаўраў маюцца з 1419 года, а спісы шкаляроў захаваліся з 1433. Як бы там ні было, а відавочна адно: беларусы і літоўцы не дарэмна выпраўляліся ў далёкую дарогу.

Пра гэта сведчаць хоць бы такія факты. Ужо ў 1428 годзе нехта Якаў з Ашмян атрымаў ступень бакалаўра. (Ці не першы гэта беларус, які атрымаў навуковую ступень?) Другі ашмянец — Мацей, сын Мацея — у 1493 годзе паступіў ва ўніверсітэт і ў надзвычай кароткі тэрмін — праз год — стаў бакалаўрам. Добра вучыліся некаторыя іншыя беларусы: Аляксей з Ліды паступіў ва ўніверсітэт у 1445, а праз два гады здаў экзамен, гэтак вучыліся і Мацей, сын Мікалая з Гродна (адпаведна 1492—1494), князь Андрэй, сын Петруса са Свіры (адпаведна 1476—1478). Крыху больш спатрэбілася часу Міхалу, сыну Мацея з Пінска (паступіў у 1463, здаў экзамен у 1467), ці Георгію, сыну Якуба з Валожына (адпаведна 1472—1475).

Кніга Ю. Мучкоўскага сведчыць аб тым, што ў імяны спіс траплялі, відаць, з нейкіх прычын не ўсе, хто вучыўся ва ўніверсітэце. Есць звесткі ў кнізе, што бакалаўрамі сталі яшчэ Мікалай⁵ з Бельска (1445), Барталамей і Мацей з Брэста (1470), Пятрусь з Мінска (1473), Ян з Валожына

біскупстве.

⁵ Калі ў спісе шкаляроў, якія паступілі ва ўніверсітэт, запісваліся імя і імя па бацьку студэнта, а таксама адкуль ён родам, дык у актах прысуджэння ступені бакалаўра запісваліся толькі імя і месца нараджэння.

(1490), а таксама Венцслаў з Вавёркі, Lithuanus (1451), якіх чамусьці няма ў «Спісе» А. Хмяля. Відавочна, гэты спіс дае па нейкіх неведомых пакуль што прычынах няпоўны пералік шкаляроў, а, значыцца, у сценах універсітэта на самай справе навучалася значна больш студэнтаў, у тым ліку больш і выхадцаў з Беларусі і Літвы, чым гэта ўлічана ў кнігах А. Хмяля.

Хачу звярнуць увагу яшчэ і вось на што. Большасць шкаляроў з Беларусі і Літвы трапляе ў Кракаў у апошняй чвэрці XV стагоддзя. З 120 студэнтаў 46 чалавек прыязджае ў 1475—1500 гады. Вось калі вучыліся шкаляры з беларускіх гарадоў і мястэчак: з Полацка — у 1461, 1462, 1487, 1498, 1500 гадах, з Гродна — у 1468, 1476, 1479, 1492, з Ракава — у 1442, 1499, з Пінска — у 1463, з Брэста — у 1467, з Ашмян — да 1428 і ў 1493, з Клецка — у 1477, з Ліды — у 1445, з Валожына — у 1470, са Свіры — у 1476, з Геранён — у 1468 і г. д.

Найбольш шкаляроў з гістарычнай Літвы навучалася ў Кракаве ў першай палове XVI стагоддзя — 127 чалавек. Звесткі за гэты час маюцца больш поўныя і дакладныя: у спісе абавязкова адзначаецца калі не біскупства (Vilnensis dioc), дык край (Liptovia, Lithuanus). У асобныя гады прыязджае многа студэнтаў з Беларусі і Літвы: у 1502 — 4 чалавекі, у 1504 — 9, у 1506 — 3, у 1509 — 6, у 1512 — 9, у 1517 — 7, потым колькасць шкаляроў рэзка скарачаецца да 1 — 2, пасля на нейкі час лічбы выроўніваюцца: 1528 — 6, 1531 — 13, 1533 — 5, 1535 — 5, затым ідзе скарачэнне, і толькі ў 1548 прыязджае 6 чалавек.

Яшчэ менш трапляе ў Кракаў у другой палове XVI стагоддзя (39 чалавек). Пачынаючы з трэцяга дзесяцігоддзя XVI стагоддзя, у сценах Кракаўскай вышэйшай школы разгортваецца наступленне каталіцкай рэакцыі на рэфармацыю, а гэта значыць — і на гуманістычныя ідэі, на перадавую навуку. З асяродка гуманізму і навукі Кракаўскі ўніверсітэт ператвараецца ва ўстанову, дзе пануюць рэлігійны фанатызм і бяскрылая схаластыка. Скарачаецца агульная колькасць студэнтаў, асабліва з замежных і славянскіх мясцін. Калі ў 1493 годзе запісаўся ва ўніверсітэт 331 чалавек, у 1499 — 558, у 1504 — 291, у 1506 — 410, у 1510 — 330, у 1516 — 357, дык у 1522 — толькі 140, у 1527 — 95, у 1542 — 58, у 1551 — 75 і г. д. Моладзь пацягнулася па навуку ў італьянскія і нямецкія ўніверсітэты. Пасля 1520 года наглядаецца дзіўная рэч — у Кракаўскім універсітэце амаль няма шкаляроў з Вільні. Яны ўжо, відаць, падаліся ў іншыя гарады.

Аднак вернемся ў той час, калі Кракаў славіўся ў славянскім свеце сваёй матэматычна-астранамічнай школай, ведамі, якія даваў шкалярам у галіне лацінскай класікі.

У пачатку XVI стагоддзя тут вучацца беларусы з Полацка (1501, 1502, 1504, 1506, 1509), з Гродна (1504, 1507, 1549), з Ашмян (1504, 1511, 1528), з Ваўкавыска (1504, 1535), з Віцебска (1517, браты Мацей і Станіслаў, сыны Пятра), з Слоніма (1521), Ліды (1522), з Мінска (1534), з Мядзеля (1541), з Міра (1548), з Дрысвят (1528), з Васілішак (1527), з Крошына (1512), са Свіры (1508). Трапляюць людзі не толькі з гарадоў і мястэчак, а нават і з глухіх вёсак: ажно чатыры шкаляры з Жупран, што на Ашмяншчыне (1512, 1531, 1538), з вёскі Ліпа з-пад Стоўбцаў, з Вішні каля Пружан (1511), з Пакроваў і Забалаці былога Лідскага павета (1522 і 1528), з Дварнова (Полаччына, 1532), з Дораў (Міншчына, 1590).

Адно толькі здзіўляе: ступень бакалаўра атрымала ў першай палавіне XVI стагоддзя параўнаўча вельмі мала шкаляроў. Апрача Францыска Скарыны, стаў бакалаўрам яшчэ ў 1507 годзе Вінцусь са Слуцка (паступіў у 1504 годзе), у 1508 годзе — Станіслаў з Клецка (паступіў у 1507 годзе), у 1514 годзе — Ян з Гродна (паступіў у 1507 годзе) — і, можна лічыць, усе. Праўда, ёсць яшчэ некалькі дактароў медыцыны, пераважна з Вільні. Відаць, схаластычная навука не ўсім приходзілася па густу, і многія шкаляры-беларусы ехалі ва ўніверсітэты Чэхіі, Германіі і Італіі.

Не буду пералічваць беларусаў, якія вучыліся ў іншых універсітэтах Еўропы (няхай гэтым зацікавіцца гісторык асветы). Скажу толькі, што ў Балонні вучыліся нехта Марцін з Любчы (1461) і Ян Філіповіч з Віленскага біскупства (1495). Вучыліся беларусы і ў Падуі⁶, Празе⁷, нямецкіх універсітэтах. Ёсць звесткі, што за 1510—1560 гады ў Вітэнбергу вучылася 500 палякаў, у Лейпцыгу — 270, у Франкфурце — 200, у Краляўцы (Кенігсбергу) — 170⁸. Калі ўлічваць, што ў XVI стагоддзі ў Еўропе беларусаў, літоўцаў і ўкраінцаў лічылі «палякамі», дык трэба думаць, што пэўную частку іх складалі і беларусы.

⁶ Цікавыя звесткі пра гэта ёсць у кнігах: Windakiewicz, S. Padwa. Krakow, 1891; Materyaly do historyi Polakow w Padwie. «Archiwum do dziejow...», t. VII. Krakow, 1892; Karbowski, A. Dzieje wychowania i szkol w Polsce, t. III. - Lwow, 1923; F i a l e k. Uchrzescijanienie Litwy. Krakow, 1914.

⁷ Флоровский, А. Чехи и восточные славяне, т. 1. — Прага, 1935.

⁸ Kaniowska, I. Młodzież UK w latach 1510—1560. - Krakow, 1964. - С 32.

10 працэнтаў сялян. Універсітэт ці манастыр?

Каб было зразумела, чаму ў канцы XV — пачатку XVI стагоддзяў моладзь не толькі Польшчы, Беларусі і Літвы, а і ўсяе Еўропы цягнулася ў Кракаў, трэба мець на ўвазе яшчэ адну істотную асаблівасць. Вядома, універсітэт славіўся сваімі выдатнымі вучонымі — астраномамі і матэматыкамі, якія шырылі ідэі гуманізму і асветы. Кракаўская сярэднявекавая вышэйшая школа мела яшчэ ў пэўнай ступені дэмакратычны характар. Тут пераважную большасць, ад 40 да 65 працэнтаў, складалі гараджане, дзеці рамесніцкага і гандлёвага люду, які тады называўся «мяшчанамі», шляхта — каля 25 працэнтаў, і толькі ў другой палове XVI стагоддзя, пасля шматлікіх абмежаванняў (пачынаючы з 1491—1501 гадоў) супроць гарадской беднаты, колькасць шляхецкіх сыноў часам падымаецца да 50 працэнтаў. Трэба звярнуць асаблівую ўвагу на «незвычайна вялікі ў параўнанні з іншымі краінамі ў эпоху феадалізму працэнт сялянскіх дзяцей (каля 10 %)»⁹ — Такі сацыяльны склад студэнцтва ўплываў і на выкладчыцкія кадры. Калі ўлічыць, што шляхецкія сыны жылі ў дастатку і не вельмі рваліся да навукі, часта прыязджалі ў Кракаў, каб паацірацца ў сталіцы, і мала хто з іх атрымліваў ступень бакалаўра ці, тым больш, магістра, дык працэнт шляхты сярод выкладчыкаў быў невялікі. Польскі даследчык В. Віслоцкі зрабіў такі падлік. За 33 гады (з 1494 па 1527) у Кракаўскім універсітэце працавала 272 магістры, з іх толькі 14 чалавек былі шляхецкага паходжання¹⁰.

Студэнцкі побыт быў арганізаваны так, што пражыць тут мог самы бедны школяр. Для беднякоў існавала асобная бурса (*bursa pauperum*), закладзеная яшчэ ў 1409, у ёй змяшчалася да 200 чалавек. Тут жылі сяляне, гарадская беднота і нават шарачковая шляхта. Радавітая і заможная шляхта мела сваю бурсу (*bursa divitum*).

Уступная плата была невялікая — 8 польскіх грошай, выплочваць яе дазвалялася ратамі¹¹. Для параўнання рэальнай вартасці ўступнай платы I. Канеўская прыводзіць такія прыклады: у пачатку XVI стагоддзя гарнец масла каштаваў 36, а капа як — 6 грошай. Апрача ўступнага ўзносу трэба было даць 6 грошай сеньёру — старэйшаму бурсы за месца, а таксама кожны тыдзень плаціць па 2 грошы за начлег і харчаванне (зусім бедныя ад платы вызваліся)¹².

Была яшчэ адна плата — штраф за парушэнне моўнага рэжыму. Заняткі цягнуліся зімой і ўлетку па 12 гадзін, школяры павінны былі гаварыць увесь час абавязкова толькі па-латыні. Калі хто-небудзь — не дай божа! — забудзецца і загорыць на роднай мове і гэта тройчы пачуе школяр, што запісвае правіннасці, дык у суботу вінаваты плаціў сеньёру штраф. Праўда, спаганне штрафу адбывалася з улікам узросту: старэйшыя студэнты плацілі грашовы штраф, малодшых проста лупцавалі бізунамі.

Грошы трэба было зарабіць, і студэнты ўмудраліся не толькі вучыцца, але і працаваць. Бедныя школяры ўслугоўвалі за плату тым студэнтам, што жылі ў бурсе багацеяў або наймаліся хатнімі настаўнікамі ў сем'і гараджан. Не толькі школяры, але нават і бакалаўры не цураліся ніякай працы. Хто іграў на трубе, хто маляваў, асабліва добра плацілі за мініяцюры для кніжак. «Можна было бачыць студэнта з іголкау ў руках, калі ён правіў адзежу багатага калегі, студэнты ехалі з пісьмамі ў розныя канцы свету, нават браліся за рыдлёўку. Ніхто не дзівіўся, калі бачыў, як тагачасны акадэмік шынкаваў з квартаю ў руках»¹³.

Увогуле, сярэднявекавы ўніверсітэт нагадваў яшчэ звычайны рамесніцкі цэх, дзе прафесары былі майстрамі, бакалаўры — іх падручнымі, а школяры — звычайнымі чорнарабочымі.

Трэба меркаваць, што з Беларусі і Літвы трапляла ў Кракаў не толькі заможная і шляхецкая моладзь, але і гарадская беднота. Толькі ў двух выпадках у спісе адзначана, што з Гродна прыехаў знатны школяр (*dux ducis*). Ёсць відавочныя факты, што сярод студэнцтва з гістарычнай Літвы былі беднякі. Ва ўніверсітэцкіх актах за 1513 год захавалася цікавае сведчанне. Мазуры паскардзіліся рэктару, што тры ліцвіны дражняцца, даюць мянушкі (назваюць «свінні мазавецкія») і чапляюцца да іх. Рэктар загадаў, каб кожны з ліцвінаў заплаціў па капе грошай

^{9 2} Lepszy, K.. Прадмова да кн. «Studia z dziejow...», с. IX; пэўныя абмежаванні і рэгламентацыя паступлення прыгонных сялян на вучобу былі зацверджаны ў 1496 годзе на з'ездзе духавенства ў Петркове (K a r b o w i a k, A. Dzieje wychowania..., t. III. - С. 208—209).

¹⁰ Wislocki, W. Z przeszlosci UK. «Przeqlqd Powszeehny», t. XIX. - 1888.

¹¹ Студэнты-беларусы, што паступілі ў 1504 годзе, заплацілі уступнага: Вінцусь са Слуцка — 4 грошы, Георгі з Ваўкавыска і Францыск Скарына — па 2, Мікалай з Ашмяны — 7 і толькі князь Павел з Гродзеншчыны поўную плату — 8 грошай.

¹² Kaniewska, I. Mlodziej UK..., с. 12

¹³ Ptasnik, J. Zycie zakow krakowskich. - Lwow, 1923. - С. 73.

штрафу. Але аказалася, што ліцвіны не маюць чым плаціць і живуць у бурсе для беднякоў. Відаць, ліцвіны займаліся добра, бо за іх заступіўся нехта з прафесараў (можа, нават які зямляк), і рэктар дараваў кару¹⁴. Увогуле трэба сказаць, што ў рэктарскіх актах канца XV — пачатку XVI стагоддзях сустракаецца 46 імён з удакладненнем Lithuanus. Гэта пераважна школяры, якія нечым правініліся, трапілі ў карцар ці панеслі іншую кару за бойкі ў бурсе ці вулічныя сутычкі з мясцовымі жыхарамі.

Аднак пры ўсім гэтым адносным дэмакратызме Кракаўскі ўніверсітэт, як і іншыя сярэдневяковыя навучальныя ўстановы, меў клерыкальны характар. Тут панаваў суровы манастырскі рэжым, кожны дзень быў падобны на ўчарашні сваёй аднастайнасцю: «Са званком пачыналіся і канчаліся ўсе заняткі: званок будзіў зранку, з ім ішлі маліцца ў капліцу, ішлі на дыспуты і вучобу, на бурсацкія суды, на снеданне і абед, а таксама спаць»¹⁵. У кожнай бурсе была свая сталовая і свой кухар. Кармілі толькі два разы на дзень: у адзінаццаць — снеданне, каля шостай — абед. Перад ядою і пасля яды — малітва. За агульным сталом сядзеў і сеньёр бурсы. Калі бурсакі завіхаліся ля місак (лыжкі і відэльцы кожны насіў з сабою), адзін са школяроў сядзеў за высокай кафедрай і паволі чытаў старонкі бібліі ці жыцці святых.

Школяры мелі сваю форму: чорны або чырвоны кафтан, вузкія, у абцяжку порткі, доўгая туніка, падперазаная поясам, суконная шапка, якую называлі мыцкай. У панічоў туніка зімою была падбіта аўчынаю.

У рэктарскіх актах нідзе ні слова пра забаўкі ці гульні бурсакоў. Затое існавала грунтоўна распрацаваная сістэма яўнага і патайнага кантролю за жыхарамі бурсы, былі нават «пісцы», якія вялі кандуіт. Бурсу зачынялі ўлетку праз гадзіну, а зімою праз тры-чатыры гадзіны пасля заходу сонца. Хто тры разы пазніўся, плаціў штраф ці трапляў у карцэр. Хто чатыры разы пазніўся ці не начаваў, таго выключалі, як «паршывую авечку». Прафесары (яны былі манахамі або ксяндзамі) таксама плацілі штраф, калі пазніліся ў бурсу ці размаўлялі з жанчынамі.

Чужым людзям, асабліва жанчынам, уваход у бурсу сурова забараняўся. Ва ўніверсітэцкім статуце нават пісалася: «Хто хоча стаць салдатам святой царквы, прагне навукі і ведаў, той павінен берагчыся грэху і ўсялякіх яго спакусаў. Справы з чужымі людзьмі, асабліва з кабетамі, адрываюць ад бога і перашкаджаюць навучы. Правільна кажа св. Аўгустын, што мужчына, адданы навучы, не павінен мець ніякіх спраў з жанчынамі. З вялікай цяжкасцю вырываецца з кіпцюроў смерці той, хто сустраўся са змяёю ці скарпіёнам: жанчына ж горш за змяю і скарпіёна, бо атручвае душу мужчыны. Св. Іеранім кажа, што трэба забыцца пра існаванне кабеты»¹⁶.

Уласна кажучы, з сярэдневяковага ўніверсітэта клерыкалы хацелі зрабіць своеасаблівы манастыр. Усё тут было падпарадкавана таму, каб адгарадзіць студэнта ад жыцця і грамадскіх праблем, трымаць яго самога ў чатырох сценах, а яго думку — у палоне схаластыкі і рэлігійнага фанатызму.

Але зрабіць гэта было нялёгка. Студэнцкая моладзь ва ўсе вякі не баялася суровых законаў і весялілася па-свойму. Школяры са згоды сеньёра ці тайком уцякалі з бурсы, пілі ў шынках і піўніцах, гулялі ў карты і коскі, не прыходзілі начаваць. Студэнт, які пускаўся ў начное падарожжа, меў пры сабе абавязкова зброю, звычайна вялікі нож.

У бурсе былі свае пісанья і няпісанья законы і звычкі. Часта наладжваліся здэклівыя жарты з навічкоў (beanus; bee jaune — жаўтадзюбае птушаня). Новы школяр здаваў своеасаблівы экзамен на цярпліваць, была нават распрацавана цырымонія прыняцця яго ў лік студэнтаў: «пілавалі» рогі, «адсякалі» вушы, «абчэсвалі» сякерамі — увогуле, здэкаваліся ўсе, як хацелі і як маглі. Калі ў бурсе забаранілі гэтую працэдуру, дык старэйшыя студэнты сілком вялі жаўтадзюбага навічка ў шынок і прымушалі яго там раскашэльвацца. Так было яшчэ ў 1511 годзе.

Не мінала дня, каб у бурсе не здарылася якой падзеі. То немцы паб'юцца з венграмі, то вернуцца школяры з горада п'яныя і прывядуць з сабою вясёлых жанчын, то шынкар прыйдзе са скаргаю, што студэнты не расплаціліся за віно і піва, то валацугі, якіх сеньёр за добры гасцінец пусціў у бурсу, абкрадуць багацейшых... А ў канцы XV стагоддзя, нягледзячы на ўсе забароны, усё часцей і часцей можна было пачуць у бурсе польскую, венгерскую ці нямецкую гаворку і песню¹⁷.

27 верасня. Насядзеўся ў бібліятэцы, аж радкі сталі распывацца ўваччу. Прыходзіў траха не першы, а выходзіў з навуковай залы апошнім. Бібліёграф, якому я даваў заказы на літаратуру, ведаў пра маю зацікаўленасць і прапанаваў яшчэ паглядзець кнігі — спісы студэнтаў італьянскіх і

¹⁴ Karbowski, A. Dzieje wychowania..., t. III. - С. 441.

¹⁵ Ptasnik, J. Zycie zakow... - С. 119.

¹⁶ Karbowski, A. Dzieje wychowania..., t. III., с. 440.

¹⁷ Усе гэтыя малюнкi студэнцкага побыту ўзяты з кнігі: P t a ś n i k, J. Zycie żakow krakowskich. - Lwów, 1923.

нямецкіх універсітэтаў. Там таксама могуць быць беларусы.

Гэта я ведаю і маю на ўвазе, але няма часу перагледзець тые кнігі-спісы. Тым болей што на маім сталым ляжыць яшчэ многа беларускіх і польскіх выданняў. Іх трэба абавязкова перагледзець, а з некаторых заказаць мікрафільмы. Скажам, кнігі «Ведзьма», перакладзенай Янкам Свяжом і выдадзенай у 1904 годзе ў Кракаве, няма ў савецкіх бібліятэках.

Ёсць і другая прычына, што мне не сядзіцца. Заўтра пасля паўдня я павінен выбрацца з гасцініцы. А мне не хочацца пакідаць Кракаў: грэх прызнацца нават — па-сапраўднаму я яго яшчэ не бачыў. Толькі вечарамі, насядзеўшыся ў чытальні, я да позняга хадзіў ля старасвецкіх мураванак універсітэта, піў чай пад адкрытым небам на Вялікім Рынку і слухаў «хейнал марыяцкі» з касцёла св. Марыі. Бачыў і вчэрні Вавель. Яшчэ, праўда, глядзеў у драматычным тэатры імя Г. Маджыеўскай п'есу польскага аўтара Яраслава Абрамава «Коні ў палацы». І ўсё! А калі заўтра прыйдзецца развітацца з Кракавам, дык сёння і заўтра трэба пахадзіць па горадзе, які ў XIX стагоддзі быў сталіцай польскай нацыянальнай навукі, культуры, асветы. Тут кожны стары мур, кожны камень — гісторыя Польшчы.

Папалуднаваўшы, іду ў «Orbis» (польскі «Інтурыст») — наконт білета ў Варшаву. Мілавідная дзяўчына, якая добра гаворыць па-руску, паведамляе радасную навіну:

— Вчэра звонілі из Союза польских писателей, что можно вам продлить свое пребывание в нашем городе еще на пять дней, но с условием, что все расходы берете на себя...

Згодны на ўсе ўмовы, абы толькі можна было папрацаваць у бібліятэцы, пахадзіць па горадзе, наведаць музеі. Цяпер у мяне ў запасе б дзён (заўтра + 5 дзён яшчэ). Магу сабе дазволіць прайсціся па горадзе і перш за ўсё агледзець універсітэцкі дзядзінец, з яго старымі калегіямі і музеем. Хачу бліжэй адчуць подых таго далёкага часу, калі тут, па кракаўскіх вуліцах, з шумлівай кампаніяй землякоў хадзіў шкаляр Францыск.

Па дарозе на нейкім будынку бачу шыльдачку: «Кафедра рускай філалогіі». Заходжу. Зайшоў для таго толькі, каб папытаць, з кім пагаварыць наконт прыстанішча на тые 5 дзён. Кароткая тэлефонная размова, і я атрымліваю пакой у студэнцкім доме (інтэрнаце) на Пястаўскай вуліцы.

Святой Ганны, Галубіная, Ягелонская, Брацкая, Гарадская — вузенькія, старасвецкія вулічкі. Высокія мury з характэрнымі таўшчэзнымі вугламі — сценамі-падпорами. Тут была галоўная сядзіба ўніверсітэта, тут недзе стаялі бурсы. На рагу Галубінай — бурса для бедных, тут побач бурсы «Іерусалім» і філосафаў. Крыху далей, на Брацкай, была венгерская бурса, а яшчэ далей — нямецкая.

Вось Collegium Maius — самая старая ўніверсітэцкая будыніна. За брамкаю — унутраны, даволі прасторны дворык, яго глуха замыкаюць некалькі мураванак гатыцкага стылю, іх аб'ядноўвае агульная галерэя прыгожых аракаў. Гэтыя камяні і сцены памятаюць многае... Да 1940 года тут размяшчалася Ягелонская бібліятэка, цяпер тут музей.

Паволі хаджу па дворыку, аглядаю колішнія аўдыторыі, дзе ішлі заняткі. Музей раскрывае 600-гадовую гісторыю ўніверсітэта (Кракаўская акадэмія заснавана ў 1364 годзе). Шмат цікавых экспанатаў, даўніх малюнкаў, інструментаў, карт, рукапісных і друкаваных кніг. Але яшчэ больш каларыт часу адчуваецца ў афармленні старых залаў. Астранамічныя прылады Каперніка. Старасвецкі друкарскі станок. Можна, якраз той, які ўпершыню пабачыў Францыск Скарына...

У Collegium Novum на Галубінай вуліцы зала для ўрачыстых пасяджэнняў у стылі сярэднявечча, карціны і партрэты славутага Яна Матэікі.

Галоўны Рынак. Вялікая плошча. На ёй віруе натоўп, пераважна моладзь. Усюды кветкі. Сонца на заходзе, і гандлёвы рад Сукянцы, помнік Адаму Міцкевічу, Марыяцкі касцёл — усё выглядае неяк па-свойму экзатычна. Потым Плянты. Гэта своеасаблівы парк на месцы колішняй гарадскай сцяны, чатырохкіламетравае кальцо клёнаў і ліп, якія акружаюць цяпер гістарычны цэнтр горада. Недалёка ад Вавеля бачыў над уваходнымі дзвярыма касцёла на белым палотнішчы зварот: «Грамадзяне веруючыя, беражыце касцельныя і свае асабістыя рэчы ад зладзеяў».

28 верасня. Да паўдня сядзеў у бібліятэцы, потым пераехаў з гасцініцы на Пястаўскую вуліцу, 47. Тут цэлы комплекс студэнцкіх інтэрнатаў — прыгожых шматпавярховых дамоў, свой клуб. Вавель. Правадніком у мяне польскі гісторык Баляслаў Лапушаньскі.

Вавель — гэта невялікі маляўнічы пагорак на беразе Віслы, дзе размешчаны польскі Крэмль, даўняя рэзідэнцыя польскіх каралёў. Велічны гатычны касцёл сярэдзіны XIV стагоддзя са шматлікімі прыбудовамі-капліцамі, алтарамі, гістарычнымі помнікамі і мемарыяльнымі памяткамі. Тут каралёў хрысцілі, жанілі, каранавалі, адпявалі. У сценах і пад асобымі балдахінамі, а таксама ў лёхах-скляпеннях іх магілы. Некраполь дазваляе прасачыць складаныя пуцявіны гісторыі польскай дзяржавы. Казімір Вялікі, Уладзіслаў Ягайла, Казімір Ягелончык, многія іншыя

з дынастыі Ягелонаў, Стэфан Баторы, Ян Сабескі. Не кароль, але чалавек, які трымаў у сваіх руках дзяржаўныя лейцы, — Юзаф Пілсудскі.

У лёхах для каралёў знайшлі свой спачынак і два слаўныя сыны беларускай зямлі — Тадэвуш Касцюшка і Адам Міцкевіч. Побач з Адамам з-пад Навагрудка яшчэ адзін кароль польскай паэзіі з Крамянца — Юльёш Славацкі...

Прыгожы каралеўскі палац з унутраным дворыкам, пакоі і пакойчыкі, вялікія залы з рознымі аздобамі, камінамі, арасамі — габеленамі на біблейскія тэмы, старасвецкая мэбля часоў Рэнэсансу з дзівоснай разьбою, узоры зброі.

29 верасня. Разрываюся на кавалкі. Хочацца ў бібліятэцы пасядзець, але і цягне горад і ваколіцы пабачыць. Была думка заглянуць у Асвенцім. Блізка, 60 кіламетраў ад Кракава, але вырашыў не вярэдзіць старых ран: смерць за калючым дротам я бачыў сваімі вачыма ў Крывым Розе, у шталагу для ваеннапалонных. Паеду лепш у слыннае Закапана.

Быў з Б. Лапушаньскім у прафесара Тадэвуша Грабоўскага — гісторыка польскай літаратуры. Ён гады тры-чатыры таму прыслаў мне вельмі цікавы артыкул пра Яна Баршчэўскага.

30 верасня. Ад раніцы і да абеду — бібліятэка, а потым мастацкія музеі. Як шкада, што такія цікавыя ўстановы зачыняюцца ў суботу рана, калі да вечара яшчэ многа часу. Каб мець уяўленне пра польскі жывапіс у храналагічным парадку, спачатку пайшоў у галерэю на Галоўным Рынку, пасля вярнуўся ў новы будынак, што побач з бібліятэкай.

Які нацыянальны і вялікі мастак Ян Матэйка! Гэта не проста і не толькі выдатны жывапісец, але і даследчык гісторыі свайго народа, пясняр яго славы, шчыры патрыёт свайго краю. Тут і вузлавая, этапная падзея гісторыі, і выдатныя людзі, і незвычайнае адчуванне дыхання і каларыту эпохі. Сіла, веліч, майстэрства, а ўсё разам зліваецца ў паэзію жыцця і барацьбы. Нам бы такога мастака!

Па-свойму цікавы карцінамі і вітражамі Станіслаў Выспянскі: жыццё, а побач нейкая трывога, моцна адчуваецца дэкаратыўны элемент. Чакаў убачыць карціны нашага земляка Фердынанда Рушчыца, але чамусьці выстаўлена адна «Зімовая казка», у якой арганічна спалучаецца рэальнасць з фантастыкай.

Супярэчлівае ўражанне робяць прыхільнікі розных «ізмаў» у мастацтве, карціны і скульптуры якіх выстаўлены ў будынку Народнага музея на Алеі 3 мая. У некаторых карцінах абстракцыяністаў ёсць пэўная думка, цікавае спалучэнне колераў, нейкая свая сімволіка. Але што гавораць глядачу тыя карціны, дзе яўная пэцканіна? На палатне чорная фарба, месцамі выпуклая... Геаметрычныя фігуры розных колераў без ладу і парадку... Або велізарная драўляная фігура ні то каня, ні то каровы. Нязграбнасць і прымітывізм.

Зборы Чартарыжскіх — італьянскі жывапіс (ёсць Леанарда да Вінчы), галандскі (ёсць Рэмбрант), помнікі старажытнага Усходу (Егіпет, Месапатамія), грэчаская і рымская скульптура.

У трамваях, сталовых, ля кінатэатраў прыкметна прыбавілася народу: прыехалі студэнты. З Б. Лапушаньскім хадзілі па Кракаве. На рагу вуліц Страшэўскага і Зверыніцкай — друкарня Анчыца, дзе пабачылі свет кнігі Ф. Багушэвіча «Дудка беларуская» (1891 і 1896) і «Тралялёначка» (1892). Аднапавярховая мураванка, праз расчыненыя вялікія вокны відаць, як друкарскія машыны штампуюць нейкія бланкі. Інакш выглядае друкарня Тэадарчука, дзе ў 1904 годзе з'явіліся дзве беларускія кнігі — пераклады Янкі Сваяка з польскай мовы «Янка-музыкант» Г. Сянкевіча і «Ведзьма». Прыгожы трохпавярховы дом; унізе, дзе калісь была друкарня, месціцца нейкая ўстанова.

Шукаў магілу аднаго мінчука, што пахаваны на брацкіх могілках у 1920 годзе.

Кракаўскія бакалаўры. Георгі ці Францыск?

Мне здаецца, няма асаблівай патрэбы даводзіць, што беларус з Полацка — не выпадковы шчасліўчык, які трапіў з Беларусі ў сярэднявечны ўніверсітэт. З беларускіх земляў яшчэ ў XV стагоддзі не адзін трапляў у далёкі Кракаў. Тым болей што прыехаць з Полацка ці з якога іншага беларускага горада ў сталіцу Рэчы Паспалітай (Кракаў да 1606 года — сталіца польскай дзяржавы) было не так цяжка. З Полацка гасцінец вёў у Вільню, адтуль цераз Ліду, Ваўкавыск і Брэст дарога выкіроўвала на Люблін. У Люблін можна было дабрацца і магістральным купецкім трактам, мінаючы Вільню, праз Оршу, Барысаў, Мінск, Нясвіж, Мір, Слонім, Брэст.

Сярэдняя і вышэйшая адукацыя ў XV — XVI стагоддзях былі цесна звязаны між сабою. Інакш кажучы, універсітэт (акадэмія) — гэта была адначасова і сярэдняя, і вышэйшая школа. А першая

навуковая ступень — бакалаўр свабодных навук — паводле сённяшняй тэрміналогіі ўсяго толькі сярэдня адукацыя.

Атрымаўшы права ў 1506 годзе скінуць мычку і адзец чатырохраговы берэт, а рукавы тунікі аблямаваць чырвоным сукном (такая была ўніформа бакалаўраў), Францыск Скарына, на маю думку, застаўся вучыцца далей у Кракаве.

Перш за ўсё полацкаму бакалаўру ў 1506 годзе было не больш як 15—16 гадоў (прымалі ў сярэднявекавыя ўніверсітэты з 12 год). У такім узросце пакідаць знаёмы горад, дзе былі землякі, дзе можна было сустрэць на рынку полацкіх купцоў і праз іх паслаць вестку родным, а то і атрымаць дапамогу з дому, ён, відаць, не адважваўся. Апрача таго, у бакалаўра, які хацеў атрымаць вышэйшую навуковую ступень — доктара (магістра), былі пэўныя абавязкі перад універсітэтам: ён павінен быў на два гады стаць выкладчыкам, вучыць школяроў-навічкоў.

Ёсць дакладныя звесткі аб тым, што пераважная большасць бакалаўраў Кракаўскага ўніверсітэта, якія збіраліся здаць доктарскі экзамен, заставаліся ў *alma mater*, заўзята стажыраваліся, прымалі абавязковы чынны ўдзел у суботніх дыспутах. Яшчэ ў 1451 годзе быў прыняты, а пасля, у 1504 годзе, зацверджаны рэктарам адпаведны статут адносна таго, пры якой умове бакалаўр атрымліваў права экзаменавацца на ступень магістра. Польскі даследчык гісторыі навучання ў Кракаўскім універсітэце А. Карбовяк прыводзіць такія цікавыя лічбы. У 1506/07 навучальным годзе атрымалі ступень бакалаўра 60 чалавек (у тым ліку і Ф. Скарына), у наступным — 54, у 1508/09 годзе толькі 18¹⁸ (у Кракаве пачалася эпідэмія). Аднак у 1509/10 навучальным годзе ва ўніверсітэце працягвалі навуку і самі вучылі школяроў 83 бакалаўры¹⁹. Інакш кажучы, з 132 бакалаўраў трох папярэдніх выпускаў большая палова — 83 — засталіся ў *alma mater*. Верагодна, што сярод тых 83 быў і полацкі бакалаўр.

Ва ўсякім выпадку, можна напэўна сцвярджаць, што Францыск Скарына заставаўся ў Кракаве да сярэдзіны 1508 года, пакуль у горадзе не ўзнікла пагроза эпідэміі. Тады многія школяры, бакалаўры і нават магістры выехалі з горада, ратуючыся ад хваробы, і заняткі ў часе зімовага семестра 1508/09 года пачаліся з вялікім спазненнем. Частка кракаўскіх школяроў і бакалаўраў паехала дадому і не спяшалася вяртацца на вучобу, дзе хто падаўся ў нямецкія і нават італьянскія ўніверсітэцкія гарады і асеў там. Мажліва, што наш зямляк у часе эпідэміі таксама паехаў далей на захад, калі ў 1512 годзе трапіў у Падую.

Аднак падкрэсліваю: бакалаўры даволі моцна былі «прывязаны» да свайго ўніверсітэта. Нават пасля такога выключнага здарэння, якім была эпідэмія 1508 года, што раскідала кракаўскіх школяроў і выкладчыкаў па свеце, праз які год тут сабралася большая палова бакалаўраў нядаўняга «выпуску». Гэты факт гаворыць пра многае і дазваляе меркаваць, што Францыск Скарына таксама вярнуўся ў Кракаўскі ўніверсітэт пасля 1508 года і атрымаў там ступень доктара свабодных навук...

Нарэшце, перш чым паставіць на паліцу кнігі А. Хмяля і Ю. Мучкоўскага — зборнікі дакументальных матэрыялаў, а таксама даследаванні А. Карбовяка, Я. Птасніка, І. Канеўскай (беларускія гісторыкі асветы, зазірніце ў гэтыя працы; яны і вам яшчэ многае скажуць і падкажуць!), трэба сказаць пра легенду, якая трывала ўвайшла ў літаратуру пра беларускага першадрукара і жыве нават яшчэ і цяпер.

У 1875 годзе А. С. Петрушэвіч выказаў такую думку: «У Кракаўскім універсітэце, які знаходзіўся пад апекай рымскай курыі, не дапускаліся да наведвання ўніверсітэцкіх навук асобы чужога веры, асабліва ж схізматыкі, якіх стаўлялі нароўні з паганцамі. З гэтае прычыны і пры гэтым схізматыку, які хацеў быць кандыдатам універсітэцкага курса ў Кракаве, нічога не заставалася рабіць, як толькі, хаваючы сваё прозвішча, узяць сабе ў заходніх католікаў імя Францыск»²⁰. Гэты домysel украінскага даследчыка быў прыняты цалкам ці часткова многімі іншымі даследчыкамі, якія хацелі бачыць полацкага друкара абавязкова праваслаўным дзеячам.

Трэба думаць, што Ф. Скарына быў сапраўды праваслаўнага веравызнання, але гэта не зачыняла яму дзверы ў каталіцкія ўніверсітэты. Можна спаслацца на аўтарытэтнае сцверджанне А. Карбовяка, які доўгі час займаўся вывучэннем сярэднявекавой асветы ў Польшчы і непасрэдна гісторыяй Кракаўскага ўніверсітэта: «Рускія людзі (даследчык сам удакладняе, што рускімі ён лічыць усіх праваслаўных, што жылі на тэрыторыі Беларусі, Літвы і Украіны. — С. А.), якія імкнуліся атрымаць вышэйшую асвету... ішлі ў лацінскія школы... Заможныя памешчыкі

¹⁸ Archiwum do dziejow..., t. XII. - Krakow, 1910. - С. 80.

¹⁹ Karbowlak, A. Dzieje wychowania..., t. III. - С. 305.

²⁰ «Слово», ч. 130, 25 лістапада 1875 г. - С. 2.

запашалі на дом бакалаўраў вучыць дзяцей асновам лаціны, бяднейшыя памешчыкі і мяшчане пасылалі сыноў у гарадскія школы. Вышэйшую асвету атрымлівалі яны ў лепшых мясцовых школах, у Кракаўскім універсітэце альбо за граніцай. У ліку студэнтаў Ягелонскага універсітэта, пачынаючы з другой паловы XV і ў пачатку XVI стагоддзя, ёсць шкаляры рускага паходжання». Для пацвярджэння свайго вываду даследчык спасылаецца на ўніверсітэцкія пратаколы за 1469—1537 гг.²¹ і на паасобныя прозвішчы ў кнігах А. Хмеля.

Трэба памятаць, што ў XV — пачатку XVI стагоддзя ў Рэчы Паспалітай меў сілу закон 1484 года, які прыроўніваў у правах праваслаўную царкву да каталіцкага касцёла. Становішча змянілася пазней, калі пачаліся ўзмоцненая паланізацыя і акаталічванне беларусаў і ўкраінцаў, калі палемічная барацьба вакол уніі прынесла больш выразнае размежаванне паміж праваслаўем і каталіцызмам. Аднак нават і пазней паасобныя праваслаўныя дзеячы траплялі ў каталіцкія ўніверсітэты Рэчы Паспалітай і Еўропы.

Вядомы беларускі пісьменнік-палеміст Мялецкі Смарыцкі (1572—1630) вучыўся ў Віленскай езуіцкай каталіцкай акадэміі, слухаў пасля лекцыі разам з праваслаўным князем Багданам Саламярэцкім у каталіцкіх універсітэтах Нюрнберга, Лейпцыга і Вітэнберга. Грэк К. Лукарыс — рэктар Астрожскай праваслаўнай гімназіі, а з 1612 года канстанцінопальскі праваслаўны патрыярх, вучыўся ў Падуанскім каталіцкім універсітэце. Такіх фактаў шмат.

Супроць другой часткі домыслу А. Петрушэвіча катэгарычна прэрэчаць «Спісы», выдадзеныя А. Хмелем. Калі ў полацкага шкаляра было сапраўды праваслаўнае імя Георгі і ён змяніў яго на каталіцкае — Францыск, то чаму не мянялі свае імёны іншыя Георгіі, якія прыехалі з Беларусі і Літвы на навучу ў Кракаўскі ўніверсітэт?

Гартаем «Спіс». Запісаліся ў лік шкаляроў: Георгі, сын Станіслава з Вільні (1442), Георгі, сын Марціна з Вільні (1463), Андрэй, сын Георгія з Вільні (1466), Георгі, сын Якуба з Валожына (1472), Георгі, сын Мацея, літовец з Гыдыўлавіч (1475), Пятрусь, сын Георгія з Гродна (1476), Альберт, сын Георгія з Гродна (1479), Георгі, сын Пятра з Меднікаў Віленскага біскупства і Георгі, сын Вінцуся з Дакудава Віленскага біскупства (1490), Георгі, сын Германа з Вільні (1493), Георгі, сын Пятра з Віленскага біскупства (1493), Георгі, сын Барталамея з Коўна (1499), Георгі, сын Альберта з Коўна (1500).

Вось запіс, які нібыта зроблены з выразным намерам разбіць домысел Петрушэвіча. Амаль побач за 1504 год стаяць у спісе:

Georgius Jacobi de Volkowysko.
Johannes Georgi Hubati de Pyesczana.
Franciscus Luce de Ploczko.

Узнікае заканамернае пытанне: чаму Георгі з Ваўкавыска не мяняў свайго імя, а Георгі з Полацка павінен быў сваё імя памяняць на іншае? Дзе ж тут логіка?

Далей гартаем: Георгі, сын Паўла з Літвы (1509), Пятрусь, сын Георгія з Вільні (1510), Георгі, сын Лукі з Заблач (de Zablocz) Віленскага біскупства (1528), Георгі, сын Пятра (de Pelyczki) Віленскага біскупства (1530), Георгі, сын Міхала Забловіча з Літвы (1531), Георгі, сын Пятра з Вількаміра (1533), і г. д.

Увогуле, шкаляроў з імем Георгі, якія прыехалі з Беларусі і Літвы, вельмі многа. Ёсць Георгіі — бакалаўры. Трапляюцца студэнты з такім імем з іншых мясцін славянскага свету.

Усё гэта наводзіць на думку, што імя Георгі мелі не толькі праваслаўныя. Калі ж дапусціць, што ўсе Георгіі — шкаляры і бакалаўры — былі праваслаўныя, дык тады яшчэ адзін доказ негрунтоўнасці домыслу Петрушэвіча. Ясна адно: калі б Скарына меў імя Георгі, то ніякай патрэбы яго мяняць на іншае не было. Значыцца, Францыск — імя яго ўласнае, з ім ён прыехаў з дому...

Паронін — Закапанэ. Прафесар Марыян Фальскі

1 кастрычніка. Усхапіўся раненька, яшчэ на досвітку. У мяне білет на першы рэйс аўтобуса ў Закапанэ. Сёння нядзеля, навуковая зала Ягелонскай бібліятэкі зачынена. Та му я дазволіў сабе заглянуць у гэты курортны гарадок, каб пабачыць славуць мясціны ў Татрах.

²¹ Wislocki, W. Acta rectoralia, c. I, №№ 386, 388, 511, 595, 942, 1177, 1179.

Закапанэ не так далека ад Кракава, усяго 106 кіламетраў. Але я спяшаюся, у мяне вялікая праграма: абавязкова трэба завгтаць у Пароніна, потым паглядзець, што за дзіва тое Закапанэ, і сёння ж вярнуцца назад, каб заўтра зранку засесці за кнігі.

Аўтобус мінае прыгарадныя селішчы і прастуе на поўдзень. Часам шаша ўразаецца ў лісцяны лес, мінае зялёныя вёскі і маленькія гарадкі. Між лугоў пабліскаюць рачулки і азёры, часта трапляюць адзінокія хутары і дачныя будыніны. Дарога то спускаецца ў маляўнічую лагчыну, то ўзбіраецца на лясісты пагорак. Краявіды пакуль што амаль такія, як за Мінскам, калі ехаць на Вільню старой дарогай ля Радашковіч: лясы, пералескі, невялікія пагоркі, ля рэчкі некалькі белых хатак з высокім дахам.

За Мысляніцамі на даляглядзе паказаліся горы, да самага верху парослыя лесам. Потым пайшлі лысыя вяршыні, гэта, відаць, камень ці граніт; лясы адступілі ўніз, дзе блішчаць гуральскія хаты і пасуцца авечкі. На якую гадзіну выбліснула сонца, а потым з Татраў насунуўся мокры туман і ахутаў імжою ўсё наваколле. Нічога не скажаш: восень.

Новы Тарг. Машыну абступілі гуралі ў сваіх экзатычных апранахах. Здаецца, яны выйшлі на вуліцу з тэатральнай сцэны. Старыя і нават маладыя мужчыны ў плыткіх капелюшах з пер'ем, многія ў вышываных каляровых камізэльках і светлых суконных вышываных світках-паліто. Але найболыя дзівосна выглядаюць порткі: яны таксама са светлага сукна, з рознымі вышыванымі фрэнзлямі-лампасамі (ці нечым падобным на лампасы), унізе расшыраны і ўпрыгожаны каляровымі нашыўкамі. Уявіце: у мужчыны на портках вышыты ці, правільней, нашыты кветкі... Жанкі ў доўгіх каляровых спадніцах з вышыванымі фартухамі, у прыгожых хустках-кашміроўках.

Ленінскія мясціны пачынаюцца тут, у Новым Таргу.

Калі 24 ліпеня 1914 года Аўстра-Венгрыя аб'явіла вайну Расіі, у прыгранічных раёнах амаль на кожнага эмігранта сталі паглядаць як на рускага шпіёна. Знайшлася кабета, якая напісала данос на Уладзіміра Ільіча. З 26 ліпеня па 6 жніўня (ст. стылю) 1914 года Ленін адседзеў у мясцовай турме.

Вось яна, колішняя турэмная будыніна. Вузкім калідорам праходжу да дзвярэй камеры № 7. Злева просты жалезны ложка, пасярэдзіне прымітыўны стол, пры ім услончык, пад столлю закратаванае акно. Пяцьдзесят пяць гадоў таму назад Ленін правёў у гэтай бакоўцы некалькі трывожных дзён.

Паліцэйскія ўлады доўга не трымалі Ільіча: данос быў недарэчны, у абарону выступілі вядомыя польскія пісьменнікі Уладзіслаў Оркан, Ян Каспровіч, Стэфан Жаромскі, аўстрыйскія і польскія сацыял-дэмакраты.

Паронін. Плыткая, але імклівая рачулка нясецца з Татраў. У тумане вырысоўваюцца абрысы дамоў, дрэў і аўтамашын, чуваць дзіцячыя галасы. Сярод высокіх ясеняў і лістоўніц вялікі тыпова гуральскі дом, складзены з таўшчэразных піхтавых бяровенняў. Гэты дом — прыдарожная карчма Паўла Гута Маставага. Перад будынкам бронзавы Ленін сустракае наведвальнікаў. Сёння іх многа: некалькі груп польскіх школьнікаў, ля турысцкага аўтобуса тупаюць шчуплыя в'етнамскія студэнты, мажныя афрыканцы, сям-там відаць індуская чалма.

У прасторным гуральскім доме частым госцем быў Ільіч, тут ён сустракаўся з сябрамі — рускімі і польскімі рэвалюцыйнымі дзеячамі. Вялікі стол, засланы палатняным абрусам, доўгая драўляная лава — усё простае і трывалае. Гэта тут, за гэтым сталом, з 22 верасня па 1 кастрычніка 1913 года праходзіла нарада ЦК РСДРП пад кіраўніцтвам Леніна, названая з канспірацыйных меркаванняў «Жнівеньскай» («Летняй»).

Жыў Ленін з Н. К. Крупскай не ў Пароніне, а ў невялічкай вёсцы Белы Дунаец, што прытулілася ля самага падножжа Татраў. Дом Тарэзы Скупень, дзе кватараваў Ільіч улетку 1913 і 1914 гадоў, кіламетры за два ад заезджага двара Гута Маставага.

Услед за вучнямі іду ў Белы Дунаец. Гэтай дарогай колісь штодзённа ездзіў на веласіпедзе ці хадзіў пехатою Ленін — на пошту або на чыгуначны вакзал. Ён атрымліваў шмат рускіх і замежных газет і часопісаў, веў шырокую перапіску.

Як і некалі, Белы Дунаец — кут ціхі, маляўнічы, прывольны. Вакол лясы і пералескі, на пагорках пасуцца каровы і авечкі.

Дом Тарэзы Скупень, дзе цяпер размешчаны Ленінскі музей, густа абступілі дрэвы. Два просценькія, нават вельмі сціплыя дачныя пакойчыкі, кухня, мансарда — рабочы кабінет Леніна (стол і паліцы з кнігамі). Як і ў доме Гута Маставага, тут таксама самаробная драўляная мэбля, на стала кнігі, ложка засланы гуральскай коўдрай-саматканкай.

Шматлікія матэрыялы, кнігі і дакументы, лісты да родных і Максіма Горкага паказваюць, якім напружаным творчым жыццём напоўнены быў кожны дзень Леніна тут, у горнай вёсачцы Белы Дунаец. Даволі сказаць, што толькі на старонках «Правды» ў 1913—1914 гадах Ільіч надрукаваў

каля 250 артыкулаў! У Леніна быў строга вызначаны распарадак дня: уставаў у сем, купаўся ў горнай рачулцы, снедаў і садзіўся за працу; пасля пехатою ішоў на пошту, абедаў і зноў падымаўся ў сваю мансарду. Любіў ён яшчэ пагутарыць з тутэйшымі людзьмі, паблукаць па ваколіцах, пасядзець з Крупскай на лавачцы, што стаяла на пагорку Галіцова Грапа...

Закапанэ сустрэла не хвалёнай прыгажосцю, а звычайным дажджом, які сеяў дробненька, нібы праз сіта...

На аўтобуснай станцыі — мясцовая экзотыка: пасажыраў чакаюць не таксоўкі, а тры фурманкі. У мяне нічога няма з сабою, каб укрыцца ад дажджу і пахадзіць па горадзе. Прышлося прымасціцца на спружыністае сядзенне пад брызентавым капяжом. Рухавы конік пабег вяселым трушком, і гумовыя колы мякка пакаціліся па бруку. Шмат зеляніны. Старыя домікі, як цацкі. Яны невялічкія і невысокія, але кожны зроблены па-свойму, з рознымі вежамі, своеасаблівымі вокнамі і балконамі. Новыя будынкi больш аднастайныя, але вялікія і прасторныя. Шмат магазінаў, кафэ і рэстаранаў, а каўбаса смажыцца проста на вуліцы. Увішны дзядзька схавалася з вуголлем ад дажджу пад балконам, і торг ідзе ваўсю. Не перашкода дождж і для «хітрага» рынку, дзе гуралі прадаюць розныя тутэйшыя вырабы: скрыначкі, табакеркі, драўляныя цацкі, гліняны посуд, скураныя лапці з загінастымі насамі і г. д.

Па канатнай дарозе ўзбраўся на Каспровы Верх, але Татры ў тумане і дажджавых хмарах... Вяртаўся назад цягніком, дарога страшэнна здоўжылася.

Доўга не мог заснуць: дом на Пястаўскай да позняй ночы хадзіў ходырам: звінеў, спяваў, грымеў ад тупату ног. Студэнцкая братва ўсюды любіць павесяліцца.

2 кастрычніка. Мой новы знаёмы, студэнт-украінец, павёў мяне на адкрыццё навучальнага года ва ўніверсітэце. Трапілі ў самую пару: працэсія абходзіла ўніверсітэцкую сядзібу. Наперадзе сам рэктар у сярэдняковай бліскучай апранасе, за ім — прафесары ў такіх жа хламідрах. Урачыста і велічна. На вуліцах поўна народу; такое свята бывае раз у год. Гэта традыцыя яшчэ з даўніх-даўніх часоў, калі ўніверсітэт быў касцельнай установай, а рэктарам сам кракаўскі біскуп.

Сядзеў у Ягелонскай, а пасля хадзіў на выстаўку ўкраінскага народнага мастацтва, арганізаваную Кракаўскім этнаграфічным музеем. Супрацоўнік музея гаварыў, што ў перспектыве і выстаўка беларускага матэрыялу (асабліва багатыя зборы ў фондах з Быхаўскага павета).

3 кастрычніка. Апошні дзень у цудоўным Кракаве. Ноччу еду ў Варшаву. Трэба выкарыстаць гэты дзень як мага лепш і поўна.

Зранку быў у Collegium Novum на абароне доктарскай²² дысертацыі. Тэма: Нацыянальна-вызваленчая барацьба польскага народа ў Галіцыі ў першай палавіне XIX стагоддзя. Уся працэдура значна прасцейшая, чым у нас.

Рэшта дня — у гарадскім архіве. Быць у Кракаве і не заглянуць у архівы — гэта я сабе не дарую. У Кракаве пабачылі свет кнігі Ф. Багушэвіча, у тутэйшых архівах, можа, ляжаць яго невядомыя рукапісы ці лісты да кракаўскіх знаёмых. Не, за адзія раз нічога не знойдзеш! Гэта я ведаю даўно, але цяпер я зразумеў іншае: матэрыялы прыватных асоб трэба шукаць не ў архіве, а ў рукапісным адзеле Ягелонскай бібліятэкі.

Аднак разведка ў гарадскі архіў была карыснай. Я натрапіў там на «Spis ludnosci» за 1910 год, дзе знайшоў звесткі пра перакладчыка польскіх твораў на беларускую мову і аднаго з аўтараў адоваў «Царская гаспадарка» і «Прызыўныя»²³ — Марыяна Фальскага.

Ключ да пошукаў даў Карскі: «Інжынер Фальскі (псеўданім Янка Сваяк). Яго ж пераклады — «Янка-музыкант» і «Ведзьма», літаграфаванае выданне «Да свайго бога»²⁴. «Янку-музыканта» Г. Сянкевіча і «Да свайго бога» М. Зыха (Стэфана Жаромскага) я чытаў раней, з «Ведзьмай» (аўтар чамусьці не адзначаны) я пазнаёміўся ў Кракаве. У «Даведніку бібліяграфічным» за красавік 1904 года адзначана, што «Янка-музыкант» і «Ведзьма» выйшлі ў кракаўскай друкарні Уладзіслава Тэадарчука.

«Spis ludnosci» — гэта своеасаблівая прапіска, улік жыхароў Кракава за 1910 год. Там я знайшоў пра М. Фальскага такія біяграфічныя звесткі: «Жанаты, рымска-каталіцкага веравызнання, нараджэння 7 снежня 1881 года — Нача, Мінскай губерні, Расія; належыць да Сіняўскай воласці, Слуцкага павета, Расія».

Калі ўвечары я зрабіў апошні, развітальны заход у бібліятэку і сказаў Густаву Шмагеру — вельмі дасведчанаму бібліяграфу — пра сваю архіўную знаходку, ён падумаў крыху і параіў зірнуць у

²² У Польскай Народнай Рэспубліцы першая навуковая ступень — магістр (прысуджаецца пасля абароны дыпломнай), другая ступень — доктар, якая адпавядае нашай кандыдацкай ступені.

²³ Тэксты іх перадрукаваны ў кнізе «Сацыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях». - Мн., 1927.

²⁴ Карский, Е. Ф. Белорусы, Т III. – С. 155.

энцыклапедыю:

— Гэта, здаецца, аўтар лепшага польскага лемантара...

Бяру навейшае выданне энцыклапедыі і ў ёй знаходжу даволі падрабязныя звесткі:

«Фальскі Марыян, псеўд. Rafal, Praski нар. 7. XII. 1881 у Начы каля Навагрудка (?), педагог. У 1903—06 — дзеч ППС, пасля — ППС-лявіцы; у 1907 сядзеў у Варшаўскай цытадэлі. У 1910 выдаў лемантар «*Nauka czytania i pisania*», які аб'ядноўваў лепшыя элементы літара-гукавога метаду і метаду навучання слову і вызначаўся перадавой методыкай: у 1919 апрацаваны нанова для масавага ўжывання ў школах, пасля некалькі разоў дапрацаваны і цяпер з'яўляецца абавязковым у польскіх школах. У 1919—39 Фальскі працаваў у Міністэрстве асветы, у якім кіраваў навуковымі даследаваннямі ў галіне арганізацыі школьнай асветы і школьнай статыстыкі. У 1931 быў экспертам Лігі Нацый у Кітаі па вывучэнні праблемы рэарганізацыі асветы. Пад псеўд. Praski публікаваў артыкулы, у якіх выступаў супроць фашысцкіх тэндэнцый у галіне асветы. У часе акупацыі працягваў даследаванні пра стан і арганізацыю школьнай справы, пасля вызвалення працаваў у Міністэрстве асветы, з 1953 у ПАН (Польскай Акадэміі навук.— С. А.). З 1954 прафесар, а з 1958 кіраўнік (пасля выхаду на пенсію — куратар) аддзела арганізацыі асветы ПАН».

З бібліятэкі пайшоў развітацца са старымі кракаўскімі вуліцамі і вулкамі.

У вчэрнім змроку Collegium Maius выглядаў, як і ў скарынніскія часы, урачыста і велічна. На Галоўным Рынку гаспадарыў студэнцкі люд, густа абляпіў сходкі помніка Адаму Міцкевічу. Нашаму земляку, відаць, падабалася слухаць гэты развясёлы натоўп.

Яшчэ адзін трывожны сігнал з вежы Марыяцкага касцёла. Праз дзве гадзіны еду ў Варшаву. Бывай, Кракаў! Не, да новай сустрэчы!

4 кастрычніка. Варшава сустрэла сонцам і цяплом. З галавы ніяк не выходзіць М. Фальскі. Вяду гаворку пра яго на кафедры беларускай філалогіі. Раяць пазваніць па телефоне... Праз якую гадзіну на Лекарскай, 21 сустракаю высокага, даволі рухавага і энергічнага чалавека. Пан прафесар рады пачуць вестку з роднага краю. У нас ёсць для пачатку агульная тэма: я ведаю Начу і ваколіцы (гэта цяпер Ляхавіцкі раён). Размова адразу пайшла шчырая і сардэчная і з зямляцкіх успамінаў выкіравалася ў патрэбнае для мяне кніжнае рэчышча. У маёй запіснай кніжцы з'явіліся цікавыя імёны, факты і дэталі пра зусім невядомую старонку гісторыі беларускай кнігі...

Шкада, што наша сустрэча была кароткая: прафесар Фальскі спяшаўся на цягнік у Кракаў — там у яго выходзіць кніга, ён ехаў чытаць карэктуру. На развітанне М. Фальскі паабяцаў напісаць успаміны не толькі пра свае пераклады польскіх пісьменнікаў, але і пра выдавецкую дзейнасць так званай сацыялістычнай партыі Белай Русі, якая была дробнабуржуазнай нацыянальнай арганізацыяй.

Пасля гэтай сустрэчы мы пачалі абменьвацца лістамі і паштоўкамі. Я кожны раз далікатна напамінаў пану прафесару, што чакаю ўспаміны пра гісторыю выдання беларускіх кніг і памянёных адозваў. Адноўчы ён прыслаў ліст, у якім прасіў знайсці тэксты адозваў «Царская гаспадарка» і «Прызыўныя. Што павінны рабіць прызыўныя, калі іх здадуць у салдаты» і некаторых іншых выданняў «сацыялістычнай партыі Белай Русі» (СПБР). Дзве пракламацыі я знайшоў у зборніку «Сацыялістычны рух на Беларусі, зрабіў з іх фотакопіі і разам з фотакопіямі беларускіх кніг, перакладзеных Янкам Сваяком, паслаў у Варшаву.

У лютым 1969 года я атрымаў ліст і ўспаміны М. Фальскага. Пачыналіся яны невялікім уступам, напісаным па-беларуску: «Даруйце, паважны пане, што далей буду пісаць па-польску ў надзеі, што будзеце мяне разумець. І пісаць — гэта мала, трэба будзе нам спаткацца і выясніць многія пытанні, каторыя вяжуцца з даўнімі гадамі».

М. Фальскі апавядае пра асветніцкую і вызваленчую барацьбу студэнтаў — выхадцаў з беларускіх зямель сярод мясцовай вучнёўскай моладзі ў 1902—1904 гадах. Пазней у звязку з пашырэннем сувязі студэнцтва з народам узнікла патрэба ў беларускіх выданнях. «Я выбраў «Янку-музыканта» як праяўленне класвай крыўды, «Да свайго бога» як пратэст супраць ганенняў за веру, а «Ведзьму» (аўтара не памятаю) як жарт з забабонаў», — піша колішні перакладчык Янка Сваяк. Цікавыя іншыя звесткі пра гэтыя кнігі: дзве першыя апублікаваны былі ў Кракаве, дзякуючы захадам мінчука Стэфана Багушэўскага, які тады вучыўся ў Ягелонскім універсітэце, перасланы ў Расію нелегальным шляхам: трэцяя выйшла ў Варшаве.

Яшчэ больш увагі ва ўспамінах адведзена гісторыі беларускіх пракламацый, падрыхтаваных Фальскім. Выдаваліся яны двойчы: восенню 1905 і летам 1906 года, друкаваліся нелегальна ў Варшаве і часткова ў Кракаве, некаторыя выходзілі адначасова кірыліцай і лацінкай, іншыя толькі кірыліцай. Большасць пракламацый пісаў Марыян Фальскі, некаторыя («Царская гаспадарка») у сааўтарстве з Францішкам Завадскім (родам з Віленшчыны). Ёсць ва ўспамінах адно вельмі

важнае прызнанне: «Пасля «Царскай гаспадаркі» ўсе пракламацыі мы падпісвалі «Сацыялістычная партыя Беларусі». На гэтай назве мы з Ф. Завадскім спыніліся пасля таго, калі наша група канчаткова парвала сувязі з «Беларускай грамадою». Аднак «Грамада» была больш звязана з вясковым насельніцтвам, чым мы».

Ва ўспамінах ёсць цікавыя дэталі і факты. Адночы ў 1905 годзе М. Фальскі вёз з Варшавы кружнай дарогай праз Вільню ў Мінск на канспіратыўную кватэру да Адама Жабы (жыў каля Віленскага вакзала) чамадан беларускіх адозваў. Пасажыр здарожыўся, перад самым Мінскам змарыў яго сон, і чамадан укралі. Але лістоўкі не прапалі, А. Жаба праз некаторы час паведаміў М. Фальскаму, што яму ўдалося знайсці частку прапажы.

Другая цікавая гісторыя здарылася летам 1906 года, калі зноў спатрэбіліся беларускія пракламацыі для арганізацыі сялянскіх забастовак у часе жніва. Адапаведны тэкст напісаў М. Фальскі. Пад выглядам сухотнікаў у глухой леснічоўцы ля Шчары, непадалёку ад маёнтка пана Аляксандра Крагельскага — Мазуркі, пасяліліся два студэнты, якія перад гэтым прайшлі практыку ў нелегальнай друкарні. Забастоўка ўдалася, адозвы пайшлі па блізкай і далёкай ваколіцы, разносіў іх селянін Павел Васілеўскі з Яўхімавіч. «Сухотнікі» выздаравелі і паехалі вучыцца, тады толькі жандары прыйшлі ў леснічоўку, перакорпалі ўсё ў хаце і каля хаты і знайшлі некалькі літар у пяску.

У кнізе «Сацыялістычны рух на Беларусі», дзе змешчаны адозвы «Царская гаспадарка» і «Прызыўныя», ёсць невялікая даведка пра СПБР: «СПБР арганізавана ў Горадні ў 1904. У Горадзеншчыне, галоўным чынам, яна і працавала. Заснавалі яе Адам Жаба, М. Фальскі і Трускоўскі». Пракламацыі «Царская гаспадарка» і «Прызыўныя» закраналі толькі асобныя і прыватныя моманты нацыянальна-вызваленчага руху на Беларусі і насілі, вядома, абмежаваны дробнабуржуазны характар і цікавыя сэнныя як сведчанне культурна-асветніцкай дзейнасці польскага вучонага Марыяна Фальскага, які пачынаў як беларускі публіцыст і перакладчык.

Я падзякаваў за ўспаміны, потым даслаў пану прафесару сваю кнігу «Пуцявіны роднага слова», дзе добрым словам успамянуў пра перакладчыцкую дзейнасць Янкі Сваяка. Памёр Марыян Фальскі ў кастрычніку 1974 года.

Кракаўскія і пражскія друкары

Першую кнігу Францыск Скарына выдаў 6 жніўня 1517 года у Празе. Першую друкаваную кнігу ён убачыў раней. Назваць дакладна дзень і год, калі ў яго рукі трапіла кніга, выдадзеная друкарскім спосабам, нельга.

Можна меркаваць, што здарылася гэта нават яшчэ ў родным горадзе. Бацька — полацкі купец — вандраваў па свеце, бываў у многіх гарадах Заходняй Еўропы і мог прывезці сыну кнігу з Познані, Кракава ці з той жа Прагі. Калі ж такая кніга не трапіла Францыску дома, то ў 1504 годзе гартаў ён яе ў Кракаве.

Чамусьці даследчыкі дзейнасці беларускага першадрукара зусім не гавораць або вельмі невыразна ўпамінаюць пра Кракаў як адзін з цэнтраў славянскага кнігадрукавання. Між тым, трэба мець на ўвазе, што ўжо ў 1473 годзе ў Кракаве працавала друкарня, дзе быў выдадзены «Альманах» (каляндар) на 1474 год, а яшчэ праз тры гады нейкі баварскі немец друкаваў кнігі ў мясцовым манастыры.

Каля 1479 года з'явіўся ў Кракаве немец Швайпальт Фіэль, каб устанавіць у капальнях новыя машыны — помпы для вады. Гэта той самы «залатых спраў майстра», які ў Кракаве выдаў кнігі «Часословец» і «Осмогласник» — першыя кнігі, надрукаваныя кірыліцай.

У Кракаўскі ўніверсітэт траплялі не толькі кнігі мясцовага друку, а і з усяе Еўропы. Так, бакалаўр Ян з Ягдневіц падараваў універсітэцкай бібліятэцы кнігу «Gathalicon» выдання самога І. Гутэнберга (Майнц, 1460), а прафесар Павел Пучак — «Пастановы Клеменса V» (Майнц, 1460), доктар Ян Кочвар перад смерцю (памёр у 1472 г.) прынёс у падарунак нейкія тры друкаваныя кнігі.

Пазней былі ахвяраванні куды большыя. Прафесар тэалогіі Пётр Светапулк з Зембжыц (памёр у 1497) падараваў 201 друкаваную кнігу. Ян Сомерфельд (памёр у 1501) у тэстаменце адпісаў універсітэту 221 кнігу. Кожны выкладчык лічыў сваім абавязкам у тэстаменце адзначыць, што ўсе свае кнігі аддае ўніверсітэту.

Усе гэтыя факты сведчаць, што полацкі школяр, бясспрэчна, вучыўся ў Кракаве па друкаваных кнігах, бачыў і разумеў іх відавочную перавагу перад рукапіснымі. Калі ж дапусціць, што бакалаўр Францыск пасля эпідэміі 1508 года не вярнуўся ў Кракаў, то, значыцца, ён «асеў» недзе ў

адным з нямецкіх ці італьянскіх універсітэтаў. А ў Германіі і Італіі ў пачатку XVI стагоддзя друкарская тэхніка дасягнула яшчэ большых поспехаў, кніга там ужо трывала ўвайшла ў народны побыт, заняла свае месца ў вышэйшай школе.

Дастаткова прывесці некалькі лічбаў. Да канца 1500 года ў Заходняй Еўропе было выдадзена каля 40 тысяч назваў кніг агульным тыражом 12 мільёнаў экзэмпляраў. Выдаваліся гэтыя кнігі ў 1099 друкарнях 246 гарадоў²⁵. Большая палова гэтых першадрукаваных кніг выйшла ў нямецкіх і італьянскіх друкарнях, кнігі выдаваліся таксама ў Чэхіі, Францыі, Англіі, Швейцарыі, Нідэрландах. Славіліся сваімі кнігамі Нюрнберг і Венецыя, Кёльн і Мілан, Парыж і Рым, Ліён і Базель, Прага і Майнц.

Вандруючы па Еўропе, Ф. Скарына пераканаўся, што кніга набывае выключнае значэнне ў развіцці асветы і навукі. Бачыў ён не толькі біблію і рэлігійныя трактаты; шырока выдаваліся ў XVI стагоддзі творы пісьменнікаў антычнасці і эпохі Адраджэння, медыцынская літаратура, гістарычныя хронікі, розныя календары. Бачыў беларускі першадрукар кнігі не толькі на лацінскай, але і на нямецкай, італьянскай, чэшскай, французскай і іншых мовах.

Як вядома, жыццёвыя пуцявіны прывялі «ў навукх вызваленых і ў лекарстве доктара» ў чэшскую Прагу.

Прыехаў ён у сталіцу Чэхіі не пазней сярэдзіны 1516 года і ўжо ў жніўні наступнага года змог разгарнуць тут выданне кніг. Чаму Ф. Скарына з усіх еўрапейскіх гарадоў, дзе працавалі друкарскія станкі, свой выбар спыніў на Празе? На гэтае пытанне далі даволі вычарпальны і грунтоўны адказ І. Добраўскі, П. Уладзіміраў, А. Флароўскі і многія іншыя. Пазней з'явіўся яшчэ адзін цікавы артыкул на гэтую тэму²⁶. Усе даследчыкі пагаджаюцца з тым, што Прага прывабіла Ф. Скарыну добра наладжанай друкарскай справай і трывалымі традыцыямі перакладу біблейскіх тэкстаў на славянскую мову.

Усё гэта правільна, але трэба думаць, што наш зямляк меў раней нейкія сувязі з гэтым старадаўнім чэшскім горадам. Не выключаецца, што ён нейкім чынам звязаны быў з Карлавым універсітэтам ці меў у Празе проста гандлёвыя інтарэсы²⁷, і гэта дапамагло яму асталявацца ў горадзе.

Пражскія кветкі і кнігі

4 красавіка 1968 года. Еду ў Прагу. Летась, у кастрычніку, пасля Кракава, я наведаў пражскія бібліятэкі. Цяпер еду, каб па-сапраўднаму папрацаваць у Страгове — пражскай бібліятэцы — музеі старых друкаў, а таксама ва ўніверсітэцкай бібліятэцы, дзе сабрана багатая калекцыя старадаўняй чэшскай кнігі.

У Брэсце толькі-толькі наклёўвалася зеляніна на дрэвах, пад Седльцамі сяляне-аднаасобнікі ваўсю завіхаліся ў полі, а пры мосце цераз Віслу на вербах паблісквалі кволья лісточкі. Ехаў я насустрач вясне (між Мажайскам і Смаленскам яшчэ ляжаў снег).

5 красавіка. У акне мільгаюць двухпавярховыя мураванкі пад чырвонай чарапіцай, гатычныя касцёлы і кірхі. З-за будынкаў выглядаюць два высокія цагляныя коміны ў шахматную клетку. Вунь яшчэ адзін. Коміны тырчаць і за пагоркам. Адзін з іх пускае жоўты-жоўты дым. Пры самым вакзале — нейкае прадпрыемства. Зноў комін і будыніна з вялікімі вокнамі. Можна, гэта ці хімічны завод: на заводскім двары шмат шклянога посуду. На невялікай станцыі паўнотка таварных саставаў: станкі, розных колераў легкавыя, вялікія «Татры», платформы, грузаныя каменным вугалем, жалезнай рудой, фасфарытамі. Чэхія! Гэта відаць не толькі па чысценькіх вёсках, працярэбленым лесе, асфальтавых стужках дарог і дарожак, але і ў краявідах з яўна прамысловым каларытам. Цераз палаткі з зазеленелаю ярыной крочаць металічныя апоры высакавольтнай перадачы, на чыгунцы інтэнсіўны рух, насустрач імчаць таварныя і пасажырскія цягнікі.

Скалістыя горы, даўжэзны тунель, зноў раўніна, на гары феадальны замак, таполі, як на Украіне. І ўсюды дымяць коміны, на дарогах многа цяжкіх грузавікоў, ля пераездаў доўгі хвост

²⁵ Люблинский, В. С. На заре книгопечатания. – Ленинград, 1959. – С. 111.

²⁶ М ы л ь н і к а ў, А. С. Ф. Скарына і чэшскае кнігадрукаванне. У кн.: 450 год беларускага кнігадрукавання. – Мінск., 1968. – с. 179—193.

²⁷ У 1529 годзе Ф. Скарына быў яшчэ супольнікам брата Івана, які гандляваў скурамі ў Познані. Францыск пастаўляў брату ліёнскае сукно. Гл.: Wojcichowska, M. Z dziejow ksiazki w Poznaniu w XVI wie-ku. - Poznani, 1927. - С. 66—69.

рознаколерных аўтамашын розных марак.

Аламоўц. Чэшска Тршэбава. Пардубіцы. Колін. Чыгуначнае палатно цягнецца ўздоўж ракі Лабы. Элеватары, заводы, замак у лесе; дрэвы зусім зялёныя, на ўзлессі мірна пасуцца сарны. Многа дачных домікаў і прыгожых, як у казцы, каляровых віл. Адчуваецца набліжэнне Прагі. Насустрэч бясконцым патокам ідуць цыстэрны, вагоны-халадзільнікі, двухпавярховыя платформы з аўтамабілямі. Доўгі тунель перад самаю Прагаю, і на даляглядзе паплылі гатычныя вежы...

Дзень добры, Злата Прага!

Быў у Саюзе пісьменнікаў. У Славянскай бібліятэцы даведаўся, што 27 сакавіка 1968 года (які тыдзень таму назад!) памёр прафееар Антанін Васільевіч Флароўскі — найлепшы знаўца скарынінскай біяграфіі. Гэта быў сапраўдны вучоны. Летась мне двойчы давалося з ім сустрэцца. Кожны раз здзіўлялі яго працавітасць (яму ішоў дзевяты дзясятка!), незвычайная памяць і шырыня навуковых інтарэсаў...

У Празе гаспадарыць вясна. На прыгрэве цвіце «залаты дождж». Гэта невялікія кусцікі, густа ўсыпаныя жоўтымі кветкамі. Вось-вось распусцяцца сакуры — японскія чарэшні.

7 красавіка. Нядзеля. Вясновае сонца. На вуліцах аўтамабілі ўсіх марак з усяго свету. Сёння можна нават прасачыць гісторыю развіцця чэхаславацкай аўтамабільнай прамысловасці. Імчаць яшчэ даваенныя — «Прага», «Прага-Пікала», «Аэра», «Шкода-папуляр», пасляваенныя — «Татра-603», «МБ-1000», «МБ-110-х», «МБ-100-стандарт», «Шкода-1200». Ёсць нашы «Масквічы», «Волгі», часта трапляюцца «Фіаты», «Вартбургі», «Трабанты», «Рэно» і г. д. Гэта пражане едуць на ўлонне прыроды: хто — у госці да вясковай радні, хто — проста падыхаць вясною і лесам, хто — падкарміць «сваю» рыбу. (Рыбакоў і ў Чэхаславакіі многа, а рыбы мала. Член рыбацкага саюза купляе на сезон ліцэнзію на пэўны кавалак берага рэчкі і толькі там, на «сваей» дзялянцы, мае права лавіць не больш як дзвюма вудамі.) Відаць, і ў нас пара ўводзіць абмежаванні.

У гэтай аўтамабільнай імклівай плыні і наша машына. Мае добрыя знаёмыя Міраслаў і Уласціміл хочучь паказаць мне пражскія ваколіцы. Мы едем у Карлштэйн і ў пячору «Залаты конь».

Карлштэйн — цуд, створаны чалавечымі рукамі. Класічны феадальны замак абароннага прызначэння. Стаіць на вяршыні гары, подступы туды цяжкія. Некалькі пад'ёмных мастоў. Галоўная вежа з мятровымі сценамі ўзвышаецца далека над ваколіцамі. Тут калісьці ў капліцы святога крыжа захоўваліся каралеўскія рэгаліі (карона і іншыя каштоўнасці). Замак і цяпер не пустуе: часта арандуюць кіншчыкі, калі здымаюць гістарычныя фільмы, можна згуляць тут вяселле, адзначыць сямейную ўрачыстасць.

«Залаты конь» — гэта таксама цуд, але архітэктарам і будаўніком яго была сама прырода. Так называецца сталактытавая пячора, дзе многа падземных палацаў.

Вечарам быў з Міраславам і Сузанай у Народным тэатры. Ішла опера Сметаны «Прададзеная нявеста». Я яшчэ раз мог пераканацца, якая высокая ў чэхай музычная культура.

8 красавіка. Увесь дзень у Страгове. Вечарам пасля дэтэктывнага фільма па Сімянону глядзеў тэлевізійны дакументальны рэпартаж. Форма яго арыгінальная і новая для мяне. Выступаюць розныя людзі, выказваюць процілеглыя думкі, а глядач сам рабі адпаведны вывад.

9 красавіка. Ішоў у Кліменцінум (універсітэцкую бібліятэку) пехатою. З парку, што выходзіць на бераг Влтавы, любаваўся пражскай панарамай.

Па дарозе на адным са старых будынкаў сустрэў такі зварот да турыстаў: «Памятник в капитальном ремонте. Извините современное положение. Спасибо!» Няхай гэты своеасаблівы далікатны зварот не зробіць уражання, што ў Чэхаславакіі слаба ведаюць рускую мову. Наадварот, мовай Пушкіна і Леніна валодаюць вельмі і вельмі многія. Ёсць тут і чэх Міласлаў Зіма — супрацоўнік Славянскай бібліятэкі, які дасканалы валодае беларускай мовай, уважліва сочыць за грамадскім і літаратурным жыццём Беларусі.

Некалькі слоў пра мову. Чэхі маюць выдатна распрацаваную літаратурную мову. Замежных лексічных запазычанняў мала, усе тэрміны пабудаваны на славянскай аснове: *basník* — паэт, *byt* — кватэра, *deník*, *noviny* — газета, *divadlo* — тэатр, *hudba* — музыка, *lekarna* — аптэка, *letadlo* — самалёт, *povínan* — журналіст, *obchodní dum* — універмаг, *vylet* — экскурсія, *výtah* — ліфт і г. д. Амаль кожны чэх валодае нямецкай мовай, навукоўцы ведаюць англійскую ці французскую. Вядома, чэх гаворыць яшчэ і па-славацку, інакш у Браціславу не паказвайся (славак жа дэманстратыўна ў Празе гаворыць на роднай мове!). Выключную ролю ў дасканалым авалоданні роднай і замежнымі мовамі адыгрывае школа. Чэхі і славакі могуць ганарыцца сваёй сярэдняй школай (навучанне там 12 год). Школа дае не толькі веды, але па-сапраўднаму прывівае любоў да роднага краю, навучае шанаванню прыроды і любіць фізічную працу. Праўду казаў некалі Дантон:

«Пасля хлеба самае важнае для народа — школа».

12 красавіка. Сяджу ў бібліятэцы. Меў гутарку з Францішкам Гаракам — аўтарам кнігі «Чэшская кніга ў мінулым і яе афармленне» і многіх артыкулаў з гісторыі чэшскай кнігі. У 1968 годзе споўнілася пяцьсот год, як у Пльзені выйшла першая чэшская друкаваная кніга «Траянская хроніка» (1468). Ф. Гарак рыхтуе кнігу-альбом «Пяць стагоддзяў чэшскага кнігадруку».

Тэатр «На парэнчах» («Na zbradli»). Альфрэд Яры, «Кароль Убу». Гратэкск, іронія, падтэкст; п'еса ідзе ў дынамічным тэмпе. Здрава!

13 красавіка. Навуковец Міраслаў і студэнт Пепік арганізавалі рэйд у піўніцы Старога горада. Піўніц многа, заходзім толькі ў тыя, дзе прадаецца славуце пльзенскае піва. «Пад дзвюма кошкамі», «У Шнеля» — тыповыя пражскія піўныя бары, дзе можна выпіць дванаццаціградуснае піва, закусіць сасіскамі з цыбуляй ці проста пасядзець, пагутарыць пра жыццё і справы.

Чэшскае піва — лепшае ў свеце; гэта пітво боскае: моц мае, вельмі смачнае, у меру халоднае. Асабліва славіцца пльзенскі гатунак «Prazdroj» (крыніца). Сакрэт яго смаку, кажуць, у мясцовай вадзе, якая асабліва прыдаецца да піва.

У адной піўніцы за доўгім дубовым сталом суседзямі былі вучні выпускнога класа. Разгаварыліся. Я — крыху па-чэшску, яны — трохі, а хто і добра гаворыць па-руску (знаёмства і тут за сталом заводзіцца хутка). Пажадаў ім «пяцёрка» на экзаменах — яны збянтэжана зарагаталі. Я забыў, што тут пяцібальная сістэма ацэнак, але з адваротным значэннем: «пяць» — гэта самая горшая адзнака, а «адзінка» — выдатна.

Пепік павёў у «сваю» студэнцкую піўніцу (ёсць такая ў Празе). Але там завозна, не ўбіцца, дзяўчаты і хлопцы занялі не толькі застолле, але п'юць і стоячы...

Некалькі заходаў — і з мяне досыць. Выйшлі на Старагародскую плошчу. Перад старой ратушай, якая бачыла самога Яна Гуса (тут побач помнік яму), — натоўп, пераважна студэнты парачкамі і турысты. Славуты арлой, зроблены гадзінніковым майстрам Ганушам у 1490 годзе, хутка выб'е дзесяць гадзін вечара. Заспяваў певень, адчынілася акенца, у ім прайшлі дванаццаць апосталаў; заварушылася смерць, пагражаючы касою маладзіцы з люстэркам у руках; барадаты яўрэй стаў выкупляцца ад смерці золатам. Легендарнае паданне кажа, што Ганушу «аддзякавалі» за майстэрскія рукі: яго асляпілі, каб не зрабіў такі гадзіннік для іншага горада.

Пасля па Цялятнай вуліцы выйшлі да Парахавой брамы, звярнулі На прыкорце, і перад намі Вацлаўская плошча — самы-самы цэнтр Прагі... Доўга стаялі на ганку Народнага музея. Скажу адно: вячэрні горад вельмі ўпрыгожвае з густам зробленая рэклама. Электрычнае святло падсвечвае і выстаўляе самае цікавае і важнае.

На еўрапейскім фоне...

Трэба толькі пашкадаваць, што першы і другі пражскія перыяды жыцця і дзейнасці Францыска, Скарыніна сына з Полацка, не прыцягнулі ўвагі чэшскіх даследчыкаў. У шматлікіх выданнях па гісторыі кнігадрукавання, у навуковых і папулярных кнігах, у розных даведніках і энцыклапедыях абавязкова ёсць звесткі пра беларускага першадрукара. Аднак усе яны грунтуюцца на матэрыяле П. Уладзімірава ці А. Флароўскага (лічыць апошняга чэшскім даследчыкам нельга, ён быў і застаўся рускім вучоным-гісторыкам) і нічога істотна новага ў вывучэнне спадчыны Ф. Скарыны не ўносяць. Як ні дзіўна, але ў чэшскай гістарычнай і кнігазнаўчай літаратуры няма ні аднаго грунтоўнага і аргументаванага артыкула, у якім бы пражскія кнігі беларускага асветніка і выдаўца былі разгледжаны з улікам традыцый чэшскага кнігадрукавання, паказаны чэшскія ўплывы і арыгінальныя асаблівасці выданняў Ф. Скарыны.

Гэта не выпадкова. Ва ўсіх вельмі багатых на старадрукі бібліятэках Чэхіі і Славакіі няма ніводнай поўнай кнігі Ф. Скарыны, выдадзенай у Празе ці Вільні (ёсць у Нацыянальным музеі толькі частка кнігі «Ісус, сын Сірахаў»). Вывучаць жа кнігі XV ці XVI стагоддзяў з фотакопій ці па мікраплёнцы амаль немагчыма. У старадрукаваных кнігах важнае ўсё: тэкст выданняў, іх афармленне, гатунак паперы, вадзяныя знакі, фармат кнігі, пераплёт і г. д.

Чэшскія вучоныя XIX і першай паловы XX стагоддзяў не мелі ў руках арыгіналаў кніг Ф. Скарыны. Таму ім проста немагчыма было рабіць свае назіранні над асаблівасцямі выдання і афармлення скарынінскіх кніг, немагчыма было параўнаць іх са сваімі пражскімі старадрукамі.

Францыск Скарына і чэшскае кнігадрукаванне — праблема вельмі цікавая, шырокая і, вядома, перепектыўная і актуальная. Даследаванне гэтай праблемы можа весціся ў самых розных аспектах. Я абмяжуюся на гэты раз толькі назіраннямі над тым, як афармленне скарынінскіх выданняў

звязана з чэшскімі кніжнымі традыцыямі.

На гравюры і мастацкае афармленне выданняў Ф. Скарыны ўпершыню звярнуў увагу Штрытэр яшчэ ў 1783 годзе. Пасля пра гравюры, застаўкі і высокую друкарскую тэхніку скарынінскіх кніг пісалі Ул. Стасаў, І. Каратаеў і П. Уладзіміраў. М. Шчакаціхін прысвяціў гэтай тэме свой вялікі і цікавы артыкул «Гравюры і кніжныя аздобы ў выданнях Францішка Скарыны»²⁸.

М. Шчакаціхін зрабіў падрабязнае апісанне і класіфікацыю гравюр у кнігах Ф. Скарыны паводле іх арыгінальнасці і майстэрства, разгледзеў застаўкі і арнаментаваныя вялікія літары. Ён жа ўслед за Стасавым, Каратаевым і Уладзіміравым на больш шырокім матэрыяле і больш аргументавана імкнецца звязаць скарынінскія гравюры і кніжныя аздобы з еўрапейскімі мастацкімі традыцыямі ў галіне афармлення друкаванай кнігі. Шматлікія назіранні і вывады аўтара артыкула і сёння застаюцца вызначальнымі, але, як правільна адзначыў А. Флароўскі, ён «не выявіў чэшскіх узораў, якія і па сюжэтах і па выкананні можна зблізіць з графічнымі ўзорамі Скарыны»²⁹. М. Шчакаціхін, выяўляючы «пэўную залежнасць скарынінскіх кніг ад чэшскай або нямецкай друкарскай тэхнікі», у той жа час прыходзіць да сцверджання, што «залежнасць гэтая ніколі не пераходзіла ў простае перайманне; трымаючыся заўсёды на вышыні адначасных з імі заходнееўрапейскіх выданняў і часам нават перавышаючы некаторыя з іх,— выданні Скарыны ў знадворным сваім выглядзе ў той жа час уяўляюць сабой нешта зусім асаблівае, арыгінальнае, адзначаюцца нейкім надзвычайна тонкім і добра сфармаваным мастацкім густам»³⁰.

Мне давялося пазнаёміцца з чэшскімі кнігамі-старадрукамі, выдадзенымі ў Празе і іншых мясцінах Чэхіі да 1517 года і пасля 1519 года, і я вымушаны дапоўніць правільнае ўвогуле сцверджанне М. Шчакаціхіна некаторымі ўдакладненнямі і дадаткамі. Вядома, большасць скарынінскіх выданняў вызначаецца арыгінальнасцю малюнка ў сэнсе сюжэта і кампазіцыі, аднак сярод іх ёсць — пра гэта трэба сказаць адкрыта — пераймальныя і створаныя яўна ў рэчышчы тагачаснай нямецкай (нюрнбергскай) ілюстрацыйнай школы. Мастак і гравёр (ці мастакі і гравёры), які афармляў скарынінскую біблію, жыў не ў вакууме, не на востраве, ён зусім заканамерна звяртаўся да такіх жа ілюстраваных кніг, браў з іх некаторыя дэталі ці творча асэнсоўваў малюнак на свой густ і лад.

Аднак, з другога боку, скарынінскія гравюры і мастацкія аздобы ў сваю чаргу ўплывалі вельмі прыкметна на афармленне чэшскіх кніг, якія з'явіліся ў Празе пасля 1520 года ў друкарнях Паўла Севярына і Яна Севярына-малодшага. Калі параўнаць некаторыя гравюры і застаўкі ў кнігах Ф. Скарыны і П. Севярына, дык ёсць усе падставы выказаць меркаванне, што іх рабіў адзін і той жа мастак. Ідучы далей у сваіх назіраннях, улічваючы іншыя цікавыя факты, пра якія гаворка будзе ніжэй, можна сцвярджаць нават, што Францыск Скарына не меў свайго станка ў Празе, а карыстаўся друкарняй Паўла Севярына.

Спынімся на найбольш важных довадах. Перш пра сувязі скарынінскіх выданняў з еўрапейскімі традыцыямі, пра пэўныя і заканамерныя перайманні і запазычанні.

Сам М. Шчакаціхін лічыць, што 12 гравюр, з іх адзін сюжэтны малюнак «Тройца»³¹, а таксама 11 так званых тлумачальных ілюстрацый трэцяй кнігі «Царстваў» (1518) і «Выход» — другой кнігі Майсея (1519), з'яўляюцца непасрэднымі запазычаннямі ці толькі варыянтамі падобных гравюр з нямецкіх кніг Х. Шэдэля «Сусветная хроніка» (Нюрнберг, 1493) і М. Лірана «Каментары» (Нюрнберг, 1481)³². Ёсць у Ф. Скарыны яшчэ адно перайманне. На 183 лісце «Малой падарожнай кніжыцы», дзе пачынаецца «Акафіст гробу гасподню», змешчана прыгожа аформленая вялікая літара С, запазычаная з алфавіта вядомага нямецкага мастака — гравёра па медзі Ізраэля ван Мекенема (памёр у 1503 годзе)³³.

Гэтыя запазычанні і перайманні — зусім заканамерныя і пашыраныя з'ява, яна ніяк не зніжае самабытнага характару скарынінскага афармлення: «...У XV і XVI стагоддзях у шырокіх памерах практыкавалася перадача адлітых шрыфтоў, гравюр-заставак, рамак і іншых упрыгожанняў з адной друкарні ў другую»³⁴ Пра гэта гаворыць і вядомы нямецкі даследчык П. Крыстэлер: «Прадаж і пркат драўляных клішэ часта рабілі друкарні. Часам выдаўцы займаліся проста

²⁸ 400-лецце беларускага друку. - Мінск., 1926. - С. 180—227.

²⁹ Ф л а р о ў с к і, А. В. Scoringiana. У кн.: 450 год беларускага кнігадрукавання. - Мінск., 1968. - С. 394.

³⁰ 400-лецце беларускага друку. - Мінск., 1926. - С. 182.

³¹ Ч. Зібрт звязвае гэты стыль з чэшскімі народнымі традыцыямі. Гл.: С. Z i b r t. Zobrazowani trojice. « Vestnik Krolowske Spolefoiosti nauk». Rok 1894. - Praha, 1895, N 7, С. 1-14.

³² 400-лецце беларускага друку. . - Мінск., 1926. - С. 209—211.

³³ Киселев Н. П. Происхождение московского старопечатного орнамента. «Книга», XI. - М., 1965. - С. 192.

³⁴ Н. П. Происхождение московского старопечатного орнамента. «Книга», XI. - М., 1965. - С. 192.

капіраваннем зробленых кім-небудзь раней гравюрных серый»³⁵.

Апрача непасрэдных запазычанняў, многія скарынінскія малюнкi носяць бясспрэчныя сляды нямецкай мастацкай школы канца XV — пачатку XVI стагоддзяў. Стылем і тэхнікай выканання гравюры з «Псалтыра» («Генеалагічнае дрэва Ісуса»), «Малой падарожнай кніжыцы» («Дабравешчанне», «Багародзіца з дзіцем і анёламі») нагадваюць яшчэ малюнкi ў выданнях Гюнтэра і Іаганеса Цайнераў (Аўгсбург і Ульм, 1472—1475). Тут многа схематызму, твары зроблены грубавата, вопратка і цені перадаюцца вуглаватымі зломанымі лініямі, шмат непатрэбных паралельных штрыхоў. Шматпавярховыя гатычныя пабудовы³⁶ з балконамі і балюстрадамі, нямецкага крою жаночая і мужчынская вопратка і шапкі, абліччы людзей на некаторых гравюрах — усё сведчанне таго, што іх рабіў калі не нямецкі гравёр, дык чалавек, які творча пераймаў нямецкія матывы. Пра гэта ў свой час гаварыў Ул. Стасаў (1864), гэта прызнаваў М. Шчакаціхін (1926), пра гэта пішуць і сучасныя даследчыкі: «Гравюры маюць выразны характар нямецкіх ілюстрацый таго часу. Так, усе біблейскія асобы апрануты ў еўрапейскую вопратку таго часу, старажытныя будынкi маюць гатычны выгляд; сцэна бою ля сцен Іерусаліма нагадвае сярэдневяковы рыцарскі турнір»³⁷.

Хачу звярнуць увагу на яшчэ адзін момант: на ўнутраную сувязь і пераклічку паміж паасобнымі скарынінскімі гравюрамі. Яшчэ М. Шчакаціхін адзначаў, што гравюра «Хрыстос і Саламон» (кніга «Пра мудрасці Саламона») — як бы варыянт малюнка «Хрыстос і нявеста» (кніга «Песня песень»)»³⁸.

На некаторых гравюрах ёсць іншае — дакладнае супадзенне паасобных дэталей. Так, жаночая фігура з гравюры «Дачка фараона і Майсей» («Выхад», 1519) дакладна перанесена на малюнак «Эстэр перад Артаксерксам» («Эстэр», 1519). Профіль, на галаве карона, тая самая вопратка, такія ж складкі фалдаў, нават правая нага гэтак жа адстаўлена. Розніца толькі ў тэхнічным выкананні гравюр і выразнасці адбітку. Гэтая фігура паўтараецца (!) і на трэцім малюнку — «Юдзіф і Алаферн», дзе захавана ўся пастава і твар у профіль, толькі рукі ў іншым павароце і іншая шапка на галаве.

Аналагічная з'ява назіраецца ў серыі гравюр «Шэсць дзён светабудовы» (кніга «Быцця», 1519). Тут фігура бога паўтараецца тройчы адна і тая (зверху і па сярэдзіне справа, унізе злева). Тая самая вопратка, аднолькавая пастава левай і правай нагі (левая адстаўлена і крыху сагнута, цераз яе аднолькава перакінута крысо), інакш павернуты рукі і галава. Фігура бога з малюнка ўверсе справа дакладна капіруецца ў малюнку «Бог у раі» (застаўка перад пачаткам кнігі «Быцця»).

Мастак, відаць, спяшаўся і не вельмі мудрагеліў: гатовую фігуру жыўцом пераносіў на новы малюнак, «дапасоўваў» толькі рукі да другой «тэмы».

Гэтымі прыкладамі я хачу яшчэ раз пацвердзіць думкі Ул. Стасава і М. Шчакаціхіна, што сярод скарынінскіх гравюр ёсць лепшыя і горшыя, ёсць запазычаныя і пераймальныя, але ёсць арыгінальныя і майстэрскія. Аднак усе яны, незалежна ад якасці і майстэрства, добра ўпісваюцца ў агульны стыль еўрапейскай гравюры і зрабілі прыкметны ўплыў на развіццё і афармленне чэшскай кнігі.

Вена — 66 кіламетраў. Брно

15 красавіка. Еду ў Браціславу. Сеў ранічкаю на міжнародны цягнік Берлін — Будапешт.

Наш вагон ідзе з Прагі толькі да сталіцы Славакіі. У купэ мілуецца пара: русявы хлапец — здаравяка з росту і выгляду — і статная чарнявая дзяўчына. Сядзіць яшчэ маладзіца з хлопчыкам гадоў пяці. Знаёмімся. Маладая пара трымае кірунак у Нітру — невялікі гарадок за Браціславай. Яны толькі пажаніліся (гэта і відно!). Муж-чэх вазіў жонку-славачку на паказ сваім бацькам недзе пад Марыянскія Лазні. Чэх хваліць свае славетныя курортныя мясціны (Марыянскія Лазні — гэта колішні Марыенбад); яго гаваркая славачка не здаецца і выстаўляе важкі аргумент: асабістая дача прэзідэнта рэспублікі ў Нітры. Маладыя працуюць у доме адпачынку: ён шаферам, яна медыцынскай сястрою. Слова за слова... Ім упершыню давялося ехаць разам з чалавекам, які ажно з Мінска. А дзе той Мінск і Беларусь? Яны ведаюць, дзе Ленінград і Кіеў. Тлумачу: паміж Ленінградом і Кіевам, Масквою і Варшавай — і малюю на газеце адпаведную карту-схему.

³⁵ Кристеллер, П. История европейской гравюры XV—XVIII веков. - М.-Ленинград., 1939. - С. 42.

³⁶ Будынкi з «Аблогі Іерусаліма» вельмі блізка нагадваюць выгляд Страсбурга з кнігі Х. Шэдэля.

³⁷ К а ц п р ж а к, Е. И. История книги. - М., 1964. - С. 190.

³⁸ 400-лецце беларускага друку. . - Мінск., 1926. – С. 207.

Маладыя запрашаюць да сябе ў Нітру. Шафёр абячае павезці на аўтобусе ў Банску Быстрыцу і далей, у Ніжнія Татры. Вось там тыповая Славакія, сапраўдныя горы і моцнае віно. У пацвярджэнне ён дастае на пробу бутэльку.

Закусваем мінскімі цукеркамі і чэшскімі сухарамі, падобнымі на мацу. У размову ўключаецца маладзіца з хлопчыкам. Непрыкметна гаворка пераходзіць з бытавых тэм на праблемы нацыянальныя (у газетах вельмі многа пішацца пра будучую федэрацыю чэхаў і славакаў). Маладзіца смяецца і кажа:

— У мяне даўно федэрацыя: я — чэшка, муж — славак, а вось, — туліць яна да сябе хлопчыка, — і чэхаславак...

Малы з крыўдаю папраўляе маці;

— Не! Не чэхаславак, а славак!..

Русявы здаравяка пяшчотна гладзіць круглы плячук жонкі і пытаецца ўчуткі:

— А хто ў нас будзе?

Тая ў адказ сарамліва чырванее...

Цягнік імкліва нясецца між лясоў, пагоркаў і палеткаў, праз тунелі і масты. За Брно краявіды змяніліся, пайшлі раўніна і лугі, ярына ў полі ўжо як мае быць зялёная, цвітуць сады.

Перад Браціславаю едем пры самым беразе Маравы — прытока Дуная. Зусім блізка — рукою падаць, на тым баку ракі, Аўстрыя. Такія ж дамы пад чырвонай чарапіцаю, пасуцца каровы...

Вось і браціслаўскі вакзал — галоўная станцыя. Своеасаблівая архітэктура. На вуліцы Абаронцаў Міру — сядзіба Саюза пісьменнікаў Славакіі, там для мяне падрыхтаваны пакойчык.

Часу ў мяне мала. Таму, пакінуўшы рэчы, іду адразу знаёміцца са сталіцай Славакіі. Заўважаецца розніца ў архітэктуры грамадскіх пабудов. Значна менш готыкі, да якое прызвычалася вока ў Празе, плошчы Готвальда і Славацкага народнага паўстання забудаваны па-новаму: шкло і бетон. Пушкінскаю вуліцаю падымаюся на Славін — пагорак, які ўзвышаецца над горадам. Тут парк і мемарыяльны комплекс — помнік савецкім воінам. Высокі абеліск, побач магільны. Іх вельмі многа. Сярод пахаваных, мяркуючы па прозвішчах, шмат беларусаў:

Падпалкоўнік Віктар Савіч Плюшч.

Пётр Іванавіч Малаховіч.

Лейтэнант Міхаіл Лявонцьевіч Тарасевіч.

Капітан Юры Аляксеевіч Жылка.

Палкоўнік Станіслаў Феліцыянавіч Левановіч.

Лейтэнант Пётр Заяц.

Гв. ст. лейтэнант Мікалай Захаравіч Патупчык.

Малодшы лейтэнант Павел Крывашэй...

Усіх беларускіх прозвішчаў не пералічыш. Звярнуў увагу яшчэ на адно:

Чырвонаармеец Вера Яфімаўна Каваленка...

16 красавіка. Маю прасторны пакой, велізарны балкон, тэлефон, сонца ў акне і далікатнае ціўканне птушак недзе пад страхою. У шматпавярховым доме Саюза пісьменнікаў Славакіі (тут жа размешчаны і рэдакцыі літаратурных часопісаў) яшчэ ціха.

Уліваюся ў натоўп і іду туды, дзе коціць сваю плынь Дунай. У піўніцах і сталовых народу хапае, але паснедаць ці выпіць шклянку кавы можна ўсюды.

Хаджу без пэўнага плана. Яшчэ рана, і часу ў мяне хапае. На перакрываванні бачу ўказальную стрэлку «Вена-66». Не верыцца нават, што да сталіцы Аўстрыі толькі ўсяго шэсцьдзесят шэсць кіламетраў. Ад Старой Ратушы зварочваю да Славацкага народнага тэатра (мне ён чамусьці нагадаў Львоўскі оперны), потым аглядаю ўніверсітэт імя Каменскага. Славацкі музей і карцінная галерэя яшчэ зачынены, таму іду палюбавацца Дунаем.

Шырокая і велічная рака спакваля нясе свае каламутныя вясновыя воды. Маленькі буксір валачэ тры баржы-рудавозы; імкліва нясецца, пакідаючы белую палоску, чырвоная маторка. Бясконцай плыню плывуць па мосце аўтамашыны.

Узбіраюся па сходах, выкіроўваюся на Бубяновую, а пасля на Замкавую, каб паглядзець Браціслаўскі Град (Крэмель). Дарога ўвесь час угору. Многа зеляніны, цвітуць сады. Доўга люблюся магноліяй. Першы раз бачу такія вялікія і прыгожыя кветкі.

Град — правільны чатырохкутнік з дворыкам у сярэдзіне. На кожным рагу спічастая вежа на тры паверхі. Больш нічога не магу сказаць, бо ў будынку поўным ходам ідуць рамонтныя работы. У Браціславе рамантуецца ўсё: вуліцы, жыллё, старыя бажніцы, агарожы, масткі... Няхай не крыўдуць гаспадары, але па-свойму вельмі самабытная старая Браціслава (Дунай, вуліцы амфітэатрам) магла б выглядаць лепей...

Запрасілі ў рэдакцыю часопіса «Revue svetovej literatury». Беларускую літаратуру ведаюць, Янку Купалу і Якуба Коласа асабліва.

У Браціславе па-славацку выдаецца звыш 130 газет і часопісаў, ёсць яшчэ выданні на венгерскай мове. «Rude pravo» і «Prasa», якія выходзяць у Празе, перакладаюцца ў Браціславе па-славацку.

17 красавіка. Прыехаў па мяне Павел — шафёр тутэйшага саюза. Пакружылі па Браціславе, а потым выкіраваліся на Дэвін. Там, дзе Маравя ўпадае ў Дунай, на пагорку руіны старадаўняга Дэвінскага замка-крэпасці. Побач амфітэатр, зроблены самой прыродай; тут штогод наладжваюцца гулянні.

З Дэвіна павярнулі на Трнаву, а адтуль — у ваколіцы Браціславы, Павел хацеў паказаць сваю сядзібу. Домік дабротны і зручны для жылля...

Не ведаю, ці давялося Уладзіміру Жылку, калі ён вучыўся ў Празе, бываць у Браціславе. Сёння ж аўтар «Уяўленняў» прыйшоў у мой ціхі пакойчык і размаўляе са мною. Я чую яго задушэўны голас, адчуваю трывогі і парыванні сэрца, якімі ён жыў... сорок пяць год таму назад.

Учора Л. Краскоўская — колішняя аднакласніца і прыяцелька Ул. Жылкі па Дзвінскай беларускай гімназіі (яна цяпер працуе ў Славацкім народным музеі) — перадала мне архіў паэта, каб я, у сваю чаргу, пераслаў гэтыя матэрыялы яго дачцэ. Сёння мне не спіцца (ці не перагрэўся без прывычкі на спякотлівым тутэйшым сонцы?), і я перабіраю рукапісы. Многа чарнавых накідаў вершаў:

Ну і халодна, халодна на свеце,
Калі сэрца астыне гарэць...

.....
А калісь было неяк іначай
І хапала цяпла без таго.
Горкай памяці дробнай астачай
Да дзяцінства кульгаю свайго.

У вершах Ул. Жылкі многа смутку і трывог: маладога паэта падпільнавалі сухоты. Найбольш цікавы сярод рукапісаў — дзённік. Ён невялікі, ахоплівае толькі 1923—1925 гады, але замешаны, як кажуць, вельмі густа. Тут глыбокі роздум і назіранні над рознымі праявамі жыцця, цікавыя думкі пра паэзію, творчыя планы:

«Я раскажу аб сваім каханні, апошнім каханні. Каханне гэтае — і хто б мог падумаць — хараство... Колькі раней было «падобных» каханняў! Але, можа, таму і хахаў — і Беларусь, і барацьбу, і буры, і вясняныя грамы, і палі, і сенажаці, што ва ўсім гэтым свяціўся яго свет. (Цікава, што па-беларуску Хараство, як неба і сонца, святло, цяпло, ніякага роду...) Хараство ёсць абяцанкай, блакітнай затокай. Мне здаецца, што я яго толькі адчуваю, толькі лаўлю яго сляды, яго ўсмешкі. І, здаецца, скарб яго рассыпаны ўсюды, усюды, як юр'еўская раса на травах і лістох».

Або: «Мне запраўды ўсё болей хочацца зямнога, простага, вясковага шчасця, любіць зямныя рэчы... А добра было б адпачыць дзе-небудзь на святой Беларусі, у якім-небудзь прыгожым куточку, сваёй хатай, сваім ладам... Але спяшаюся апраўдацца: толькі адпачыць у ціхім куточку, паправіць здароўе, а там далей — у буры з галавою».

Не магу ўтрымацца, каб не адзначыць такія назіранні: «Чаму, зусім не разумею, ганяць рамантызм, надсміхаюцца над ім? Романызм — гэта тое, чым трымаецца наша зямля, тое, без чаго немагчымы быў бы жадны поступ, без чаго існаванне стала б немагчымым, цяжкім і чадным».

«Думаю, імажынізм — паэзія глухіх. Там галоўнае — вобраз. Пака што гэта школа мае найбольш зрокавых вобразаў».

І апошняе: «Хто кажа, што ноч чорная? Ноч сіняя, як Мудрасць і Адвечнасць. Ноч мудрай дня. Ноч — глыбіня. Кожная жанчына стае цяжарнай ноччу. Мы ўсе пачатыя ўначы...»

Што ні кажы, а ў гэтым роздуме ёсць штосьці ад Максіма Багдановіча...

18 красавіка. Прыехаў з Браціславы ў Брно. Жыву ў гасцініцы «Пльзенскі двор». Знаёміць мяне з горадам уважлівы і сардэчны Мечыслаў Кргоўн — выкладчык-славіст мясцовага ўніверсітэта. Ён з вялікай зацікаўленасцю сочыць за навінкамі беларускай літаратуры, выпісвае «Полымя».

Скардзіцца, што далека не ўсе беларускія кнігі даходзяць у Брно. Многіх кніг няма і ў Празе. З Кргоўнам цікава пагаварыць, у мяне з ім адразу ўсталёўваюцца сяброўскія адносіны.

Брно — другі па велічыні горад Чэхаславакіі, гэта адзін з цэнтраў машынабудавання, шмат тут тэкстыльных, харчовых, хімічных і цэментных прадпрыемстваў. У цэнтры сярод старой

касцельнай архітэктурны пракідаюцца высотныя пасляваенныя гмахі.

Пасядзеўшы ў экзатычным рэстаране (вадаспад, многа зеляніны і кветак), ідзем на Шпільберк. Гэта даўні феадальны замак, цяпер у ім гістарычны музей. У падвалах сырыя казематы, у іх сядзелі польскія рэвалюцыянеры 1848 года, італьянскія карбанарыі, удзельнікі чэшскага Супраціўлення. У музеі шырока адлюстравана барацьба з нямецкімі захопнікамі, ёсць некалькі нумароў лагойскай газеты з вершамі Б. Сасноўскага пра чэшскіх партызан.

Пасля — будынкі вядомага Міжнароднага кірмашу, ратушы, касцёл Пятра і Паўла, дом мастацтва, фотавыстаўка.

Францыск Скарына і друкарня Паўла Севярына

Нядаўна ў адной цікавай змястоўнай кнізе па гісторыі друкавання я натрапіў на такія звесткі: «Выдатныя кнігадрукары Ян Камп, Павел Севярын, Мікулаш Конач, якія працавалі ў тая гады (маюцца на ўвазе 1517—1519 гг., калі Ф. Скарына друкаваў свае кнігі ў Чэхіі.— С. А.) у Празе, узялі майстэрства кнігі на незвычайна высокую ступень. Чэшскія майстры прыхільна сустрэлі маладога беларуса, пазнаёмілі яго з усімі «сакрэтамі» свайго мастацтва»³⁹.

Было, мне здаецца, якраз наадварот: не чэшскія друкары вучылі Францыска Скарыну, а самі вучыліся ў яго майстэрству афармлення кнігі.

Праўда, чэшскае кнігадрукаванне да прыезду ў Прагу беларускага асветніка мела відавочныя дасягненні і поспехі. За 1468—1500 гады ў Чэхіі выйшла 51 кніга, з іх на чэшскай мове — 34, на латыні — 16, на нямецкай — 1. З 1513 года ў Празе друкуюцца яўрэйскія кнігі. Кнігі выходзяць у Пльзені, Кутнай Гары, Брно, чэшскія кнігі з'яўляюцца ў Венецыі. У самой Празе працавалі друкарні Яна Кампа і Паўла Севярына, а таксама Мікулаша Конача. Аднак чэшскае кнігадрукаванне, побач з дасягненнямі, мела сваю «ахілесаву пяту» — у мастацкім афармленні мясцовая кніга адставала ад лепшых еўрапейскіх узораў. Вядомы гісторык чэшскай кнігі Францішак Гарак адзначае: «Самы ранні перыяд чэшскай кнігі вызначаецца некалькімі характэрнымі рысамі. Большасць чэшскіх інкунабул⁴⁰ надрукавана на чэшскай мове, а паводле зместу — гэта кнігі на свецкія тэмы. Другой вызначальнай рысай чэшскага кнігадрукавання з'яўляецца даволі высокі ўзровень друкарскага афармлення і параўнаўча слабыя ілюстрацыі і ўпрыгожанні»⁴¹. У другой кнізе гэты даследчык больш дакладна вызначыў мяжу ў гісторыі афармлення друкаванай прадукцыі: У першым дзесяцігоддзі XVI стагоддзя чэшскія выданні маюць яшчэ пераважна выгляд старадрукаў»⁴².

Сапраўды, гравюры ў чэшскіх кнігах, надрукаваных у Празе ў канцы XV — пачатку XVI стагоддзяў, не вызначаюцца ні арыгінальнасцю малюнка, ні тэхнікай іх выканання. Нават у лепшых выданнях — ілюстраваным «Пасіянале» Джакома дэ Вараджанэ (Прага, Ян Камп, 1495), трактаце пра блуднага сына (Прага, Павел Севярын, 1505) — малюнкі прымітыўныя ці сапсаваныя няўмелым гравёрам: няма адчування аб'ёму і прасторы; у фігурах людзей звычайна парушаны прапорцыі цела, галовы вялікія і сплюснутыя; абрысы вопраткі і цела перагружаны непатрэбнымі паралельнымі штрыхамі; адсутнічаюць пластыка і дынаміка руху («Святы Ян Хрысціцель», «Ян Гус на вогнішчы» і інш.). Нават тытульны ліст, які пачаў упершыню ўжываць пражскі друкар Бянеда яшчэ ў 1493, доўгі час быў бедны сваім афармленнем ці на ім пачынаўся яшчэ тэкст кнігі.

Шкада, што А. Шчакаціхін, параўноўваючы скарынінскія гравюры і кніжныя аздобы з нямецкімі і чэшскімі выданнямі да 1517 года, не пацікавіўся малюнкамі ў пражскіх кнігах, якія выйшлі ў свет пасля 1520 года. Тут даўно чакаюць даследчыка цікавыя матэрыялы. Адрозніваюцца ў вочы прыкметная розніца ў мастацкім афармленні чэшскай кнігі да 1515 і пасля 1520 года.

Дыстанцыя паміж афармленнем чэшскай кнігі да 1515 і пасля 1520 года значна зменшыцца, калі ў гэты прамежак паставіць пражскія кнігі Ф. Скарыны з іх мастацкімі гравюрамі. Выдатны беларускі друкар-асветнік прыехаў у Прагу не толькі з перакладзенымі часткамі бібліі і напісанымі да іх прадмовамі, з вялікім запалам да працы, пэўнымі сродкамі, але і, відаць, з нейкімі дасканалымі майстрамі — мастакамі і разб'ярамі, якія мелі практычны вопыт і добры густ. Матывы гуманістычных ідэй, якія адчуваюцца ў скарынінскіх прадмовах і ў лепшых гравюрах да бібліі, чыстую і ясную разб'ю і ўпэўненасць малюнка мы знаходзім пасля 1520 года ў кнігах пражскіх

³⁹ Немировский, Е. Л., Горбачевский, Б. С. С книгой через века и страны. - М., 1969. - С. 60.

⁴⁰ Инкунабулы — старадрукі, выдадзеныя да 1501 года.

⁴¹ Н о г а к, F. Pet století ceskeho knihtisku. - Praha, 1968. - С. 49.

⁴² Horak, F. Ceska kniha v minulosti a její vyzdoba. - Praha, 1948. - С. 72.

друкароў Паўла Севярына і Яна Севярына-малодшага. Магчыма, на развіццё чэшскай кніжнай гравюры паўплывалі яшчэ і іншыя нейкія фактары, але нельга не бачыць залежнасці малюнкаў у кнігах Севярынаў ад скарынінскіх узораў.

Разглядаючы дзейнасць Паўла Севярына, хачу звярнуць увагу чытача на тое, што з 1515 па 1520 год яго друкарня не выдала ні адной кнігі. Працяглыя вымушаныя перапынкі друкарскі станок рабіў і раней, але напрошваецца пытанне, ці магла друкарня прастойваць цяпер, калі, як ніколі ў Еўропе, адчувалася патрэба ў кнізе, а пражская друкарня мела ўжо запасы новых дасканалых шрыфтоў? Каб завастрыць увагу на гэтым моманце, напамню, што якраз у гэты час, як прастойвае лепшая і дасканалая тэхніка друкарні П. Севярына, наш палачанін у 1517—1519 гг. выдае свае кнігі ў Празе. Супадзенне, як бачыць, незвычайнае, але, аднак, ці выпадковае?..

Не буду рабіць адразу канчатковых вывадаў, а звярнуся да іншых аргументаў. Не трэба мець асаблівай падрыхтоўкі, каб заўважыць перавагу мастацкага афармлення скарынінскіх кніг над выданнямі, якія з'явіліся ў друкарні Севярына — Кампа да 1515 года. Гэта вымушаны прызнаць многія чэшскія даследчыкі⁴³.

Але прайшло пяць гадоў «прастою» (нейкі час будзем карыстацца гэтым тэрмінам), у 1520 годзе друкарня П. Севярына зноў выдае кнігі (за перыяд з 1520—1541 гг. выходзіць звыш 20 назваў кніг) — і раптам у мастацкім афармленні адбываецца карэнны пералом. Даволі паглядзець «Пасланні» Пятра Хельчыцкага (1522), кнігі М. Лютара (1521—1522), севярынскае выданне бібліі (1529), «Песні» В. Міржынскага і іншыя выданні, каб пераканацца, што мастацкі ўзровень афармлення кніг значна палепшыўся.

У бібліі і іншых выданнях з'яўляецца многа яркіх жанравых карцін, біблейскіх кампазіцый і проста паасобных лістоў-заставак, у якіх відаць умелая, тонкая і ўпэўненая рука разбяра. Трэба адзначыць і абнаўленне тытульнага ліста, які часта друкуецца ў два колеры; на лісце прыгожая дэкаратыўная рамка з раслінным арнамантам, чалавечымі фігурамі. Усе яны зроблены ў асноўным тэхнічна дасканала, з добрым адчуваннем сімвалікі і алегорыі.

Аднак пры ўсёй арыгінальнасці і самабытнасці гравюр і заставак у кнігах Паўла Севярына адначасова відаць іх цесная сувязь са скарынінскімі малюнкамі. Гэта часам прасочваецца на пэўных дэталях, на аднолькавым кампазіцыйным рашэнні, ёсць тут адпаведнасць матываў, а зрэдку — звычайнае перайманне.

Спынімся на самых яркіх прыкладах. У гравюры «Саламонаў суд» («Прыповесці Саламона», 1517) перад царом на прээднім плане стаіць жанчына. Фігура гэтай жанчыны поўнаасцю перайшла ў малюнак да «Кнігі пра гаданне» (П. Севярын, 1539)⁴⁴. Тая самая пастава з высокай адкрытай шыяй, тыя самыя складкі на доўгай спадніцы, розніца толькі ў павароце левай рукі і іншым галаўным уборах. Фігуры воінаў з гэтай кнігі блізка нагадваюць воінаў са скарынінскага малюнка «Памазанне Давіда» (I кніга «Царстваў», 1518). Аднак галоўнае падабенства ў стылі: такія ж штрых, такія ж прыёмы, каб перадаць аб'ём чалавечага цела, тыя ж паралельныя рысы на сценах і падлозе.

Характэрны выгіб нагі, каб надаць ёй аб'ёмнасць, як і ў скарынінскіх малюнках, ёсць і ў кнізе «Выклады Антона Корвіна» (1539). Давід з каронаю на галаве і з гусямі ў руках («Цар Давід іграе на гусях», II кніга «Царстваў», 1518) трапіў на тытульны ліст кнігі Яна Рога «Песні хвалы боскай». У гэтым чэшскім выданні друкарні Паўла Севярына (1541) дакладна з усімі дэталямі дубліруецца фігура цара Давіда са скарынінскай гравюры. Мужчынскія фігуры з царскімі каронамі на галаве — адна з царскім жэзлам, другая нават з гусямі (!) у руках — выгравіраваны калі не адным і тым жа гравёрам, дык, відаць, са скарынінскага арыгінала. Шмат агульнага ў кніжным знаку П. Севярына (біблія выдання 1529 г.) са скарынінскай застаўкай у бібліі. У Ф. Скарыны два тоўстыя хлапчукі (putti) сярод расліннага арнаменту трымаюць паўкруглы шчыт, на ім скарынінскі геральдычны знак. У П. Севярына таксама такія шчыт, на ім намаляваны ружы, але над хлопчыкамі павіваюцца яшчэ стужкі, на якіх напісана: «Павел Севярын з Капі Гары. 1529». Праўда, пра тое, што П. Севярын карыстаўся скарынінскай застаўкай, гаварыць цяжка, бо і яна, у сваю чаргу, відаць, ідзе ад малюнкаў вядомага нямецкага мастака Альбрэхта Дзюрэра.

Тым болей што сярод гравюр, якія ілюструюць кнігі Ф. Скарыны, можна напаткаць і блізкае наследаванне нямецкаму мастаку. Напрыклад, ніжняя частка гравюры з кнігі «Быцця» (1519) — Гаўрыіл з архангеламі ваююць з д'яблам — гэта ў пэўнай ступені варыянт дзюрэраўскай «Бойкі

⁴³ V o l f, J. Dejny ceskeho knihtisku do roku 1848. - Praha, 1926. – С. 26.

⁴⁴ Н о г а k, F. Ceska kniha v minulosti a její vyzdoba, - С. 81.

архангела Міхаіла з драконам» (серыя «Апакаліпсіс», 1498). У Ф. Скарыны, як і ў А. Дзюрэра, у цэнтры гравюры крылатая постаць імкліва коле дзідай нейкую чорную чалавекападобную фігуру (у нямецкага мастака — пачварнае страшыдла). Такія самыя крыллі, такая ж пастава крылатай постаці, гэтак жа занесены рукі. Розніца толькі ў тым, што ў А. Дзюрэра дзіда справа, а у скарынінскай гравюры — злева. Другая крылатая постаць гэтаксама нацягнула цеціву ў луку, гатовая выпусціць стралу. Злева ад архангела Гаўрыіла, таксама трымаючы ў руках шчыт, замахнулася шабляю трэцяя фігура. Няма на скарынінскай гравюры толькі чацвёртай постаці, якая ёсць у А. Дзюрэра. Астатняе ўсё капіруецца з пэўнымі варыяцыямі. Праўда, для справядлівасці скажам, што скарынінская копія зроблена больш груба і спрошчана, галоўнае — страчана тая незвычайная дынамічнасць дзюрэраўскага арыгінала.

Пэўнае падабенства ёсць і паміж кампазіцыяй гравюры і тытульнага ліста кнігі «Прамудрасць божая» (1518), «Хрыстос благаслаўляе юнака» і дзюрэраўскай «Сем свяцільнікаў» (серыя «Апакаліпсіс», 1498). На гэтай скарынінскай гравюры такая ж фігура Хрыста з кнігаю ў руках, такі, як Іаан у А. Дзюрэра, схілены ў паклоне юнак, нават падобныя па канфігурацыі паабпал фігур воблакі.

Трэба адзначыць яшчэ адзін цікавы факт. Скарынінская гравюра на тытульным лісце кнігі «Юдзіф» мае відавочную сувязь з малюнкам Ганса Зюса фон Кульмбаха «Юдзіф і Алаферн» (знаходзіцца ў Дрэздэне, датуецца 1503 годам). Нямецкі мастак Кульмбах (1480—1522) жыў у Нюрнбергу, вучыўся майстэрству ў Якаба Барбары і Альбрэхта Дзюрэра, потым працаваў у Кракаве. Як і ў Кульмбаха⁴⁵, у беларускага першадрукара аналагічная кампазіцыя, у такой жа паставе стаіць Юдзіф і трымае за валасы адсечаную галаву Алаферна, каб укінуць яе ў раскрыты мех, што трымае служанка. Побач адхілены полаг шатра, а у ім цела вавілонскага ваякі. Праўда, у беларускай гравюры ёсць і сваё: жанкі апрануты інакш, Юдзіф выглядае вельмі старой, а служанка маладой.

Адзначым і яшчэ адну не менш цікавую і характэрную асаблівасць. Скарынінская гравюра «Цар Давід грае на гусях, несучы ківот гасподні» па сюжэту і кампазіцыі малюнка пераклікаецца ў сваю чаргу з адпаведнай ілюстрацыяй чэшскай кутнагорскай бібліі (1489). Розніца толькі ў іншай тэхніцы выканання гравюры: скарынінскі майстра быў лепшы ўмельца, яго разец перадаваў аб'ём, дынаміку руху.

Ёсць, апрача таго, падабенства паміж тытульным лістом бібліі Ф. Скарыны (1519) і тытулам кнігі «Пасланні» П. Хельчыцкага (1522). Як у адным, так і ў другім выпадку ліст складаецца з чатырох дошак; на чорным фоне — белы раслінны арнамент (у беларускай кнізе ён займае, праўда, больш месца), форма лісця вельмі падобная; унізе ліста размешчаны на адным і тым месцы два гербы з геральдычнымі знакамі друкароў. Многа аналагічнага ў малюнку і афармленні вялікіх літар скарынінскай бібліі і паасобных кніг, выдадзеных П. Севярынам («Песні хвалы боскай» Я. Рога, «Песні» Міржынскага і г. д.).

Заўважаецца, што мастак-гравёр з друкарні П. Севярына не капіраваў малюнку скарынінскіх выданняў, а творча развіваў дасягнутае, даваў свае варыянты. Аднак ёсць усе падставы сцвярджаць, што ў гравюрах Ф. Скарыны і П. Севярына шмат сугучнага: гэта адзін стыль, адна школа, адны мастацкія прыёмы і сродкі, адна і тая ж тэхніка гравюры. Зусім не выключаецца нават, што і адна рука: гравёр (немец або мо і чэх!) застаўся працаваць у пражскай друкарні, калі Ф. Скарына пасля 1519 года паехаў на радзіму...

20 красавіка. Спачатку адзін аглядзеў ваенна-гістарычны музей, а пасля з Міракам зайшлі ў старую піўніцу фурманаў на Вікарнай вуліцы ў Градчанах. Сёння ў нас вялікі план: Міраслаў пакажа Пражскі Крэмель і Ларэту.

Вясна, сонца, незвычайная цеплыня — усё сёння спрыяе нам. У Градчанах поўна турыстаў, чуваць нямецкая, англійская, руская мовы.

Усё тут велічнае і прыгожае. Сабор святога Віта здзіўляе сваёй стромай, нацэленай увесь готыкай. Усё цягнецца ўгору: вокны, калоны, сцены. Каляровыя вітражы зроблены так, што здаецца, нібы ўвесь час на дварэ свеціць сонца. Яшчэ адно дзіва дзіўнае: бюсты будаўнікоў сабора побач з бюстамі каралёў. Урачыста і ўзнёсла гучаць органы. Турыстаў больш, чым тых, хто прыйшоў маліцца.

На мяне асаблівае ўражанне зрабіла базыліка святога Іржы. Камень і каменныя глыбы надаюць пабудове нейкую суровасць і прастату. Паверхня не адшліфавана; глянеш знізу — здаецца, сцяна ўпрыгожана нейкім арнаментам. Тут я стаяў доўга, здзіўляўся працы чалавечых рук і думаў, што

⁴⁵ Книга и графика. Сборник посвящается 80-летию А. А. Сидорова. - М., 1972. - С. 192.

для гэтага будынка непрыкметна прашалясцелі цэлыя стагоддзі. Для мяне было навіной, што ў часе вядомых фестываляў «Пражская музычная вясна» базыліка становіцца канцэртнай залай. У старых раманскіх сценах, відаць, добра слухаецца добрая музыка...

У каралеўскім палацы доўга любаваўся Уладзіслаўскай і Іспанскай заламі.

Уладзіслаўская зала — гатычны стыль, вельмі своеасаблівая столь у выглядзе пялёсткаў кветкі. 62 метры — даўжыня, 16 — шырыня, 13 — вышыня. Некалі тут адзначаліся каралеўскія святы — каранацыя ці вяселлі, наладжваліся конныя турніры...

З той пары прайшло многа часу. Цяпер тут збіраецца на асабліва ўрачыстыя пасяджэнні Нацыянальны сход Чэхаславакіі, тут прымаў некалькі дзён таму назад прысягу прэзідэнт Людвік Свобода: «Свае абавязкі я буду выконваць па волі народа і ў інтарэсах народаў...»

Іспанская зала мае зусім іншы, так сказаць, сучасны выгляд. Залацістыя люстры звісаюць са столі, многа скульптур, вялікія вокны. Шмат прасторы і святла...

Манастырскі комплекс Ларэта — гэта класічны ўзор барока. Розныя фігуры і фігуркі, скульптуры, унутраныя дворыкі з барэльефамі, прыгожыя галерэі.

Вярталіся ў горад па экзатычнай Залатой вуліцы, дзе калісь жылі рамеснікі — майстры па золату...

Вечарам глядзеў «Цягнікі асобага прызначэння» («Ostre sledovane vlaku»): фільм атрымаў узнагароду «Аскара». Прызнаюся, такой яркай, жыццёвай, чалавечнай карціны сярод чэшскіх кінафільмаў я яшчэ не бачыў.

21 красавіка. Нядзеля. Уся Прага на вуліцы, усе выйшлі падыхаць вясною і сонцам. З Міракам і Сузанай перасеклі ўвесь горад з аднаго канца ў другі, ад Кафкавай вуліцы аж да Віткавай гары. Ехалі трамваем да св. Мікулаша, потым ішлі пехатою цераз Карлаў мост (якраз рамантуецца), пасля ехалі аўтобусам.

Тэатр Тыла. П'еса Шолама Алейхема «Тэўе-малочнік». Ігра артыстаў выдатная.

22—26 красавіка. Апошні тыдзень шчырага сядзення ў бібліятэках, пераважна ў былым Страгоўскім манастыры. Цяпер тут Музей чэшскай літаратуры з унікальнай бібліятэкай старадаўніх рукапісаў і друкаваных кніг XV—XVI стагоддзяў. Асобныя залы здзіўляюць багатым бібліятэчным інтэр'ерам: сцены застаўлены ў некалькі паверхаў кніжнымі паліцамі з прыгожаю разьбою, столь у фрэсках і роспісах, у памяшканні старасвецкая мэбля, вялікія глобусы, астранамічныя прылады.

Гісторыя грамадскай думкі і чэшскай літаратуры тут пададзена ў жывым развароце. Асабліва ўвага аддадзена гусіцкаму руху, з якога пачынаюцца дэмакратычныя і рэвалюцыйныя традыцыі чэхаў і славакаў. У зале на сцяне — славытыя словы магістра Пражскага ўніверсітэта Яна Гуса (1369—1415): «Гора мне, калі я буду маўчаць. Бо лепш памерці, чым жыць пад прыгнётам».

Кожны вечар быў у кіно ці ў тэатры. Глядзеў «Клеапатру» — амерыканскі двухсерыйны баявік. Відовішча для малых дзетак: хвацкія дэкарацыі, яркія колеры, марскі бой, егіпецкія калясніцы. Але ні глыбіні, ні характараў. Усё вонкавае і паказное.

З вядомымі і папулярнымі спевакамі пазнаёміўся ў фільме «Наша чэшская песенька». На фоне вясновай Прагі разыгрываюцца сцэны і выконваюцца любімыя мелодыі. Зроблена арыгінальна, умела, па-сапраўднаму музычна і весела. Хачу заўважыць, што мясцовая кінахроніка тут таксама вясёлая, робіцца з гумарам і вельмі вынаходліва.

Бачыў у Празе гогалеўскага «Рэвізора». Амаль усе героі з бутэлькаю ў кішэні. Не, не тое! Хоць увогуле рэжысёрскае рашэнне цікавае.

27 красавіка. Яшчэ адзін доказ, наколькі цесны свет. Сустрэў жанчыну з Бялыніч, вучылася да вайны ў Мінскім педінстытуце імя Горкага. Замужам за чэшскім пісьменнікам.

Могілкі ў Вышаградзе. Звычайны палявы камень. Адпаліраваны адзін край з надпісам: Здэнак Неэдлы. Ангел схіліўся ў жалобе — магіла Алаіза Ірасека. Каменны слуп, пры ім разгорнутая кніга — помнік Карэлу Чапеку. Вялікі мармуровы крыж на магіле Яна Нэруды...

Піўніца «Пад келіхам», вуліца на Баішці (там, дзе была бойка), 12. Апісана ў кнізе Я. Гашэка пра Швейка. Сам пісьменнік быў тут частым госцем; за 20 талераў стары грамафон іграе любімыя мелодыі бравага салдата Швейка.

28 красавіка. Калі каля Прашнай (Парахавой) брамы павярнуць на Гіберанскую вуліцу, злева пакажацца трохпавярховы велічны будынак. На сценах яго гарэльефы на рэвалюцыйныя тэмы, над вокнамі другога паверха надпіс: «Muzeum V. I. Lenina».

Гэта той самы памятны дом, дзе ў студзені 1912 года праходзіла пад кіраўніцтвам Ільіча VI (Пражская) Усерасійская канферэнцыя РСДРП.

Якраз у музей прыехалі рабочыя і работніцы недзе з-пад Усці над Лабай. Далучаюся да іхняй

групы, якую адразу бярэ пад сваю ўладу дасведчаны экскурсавод. Ён апавядае жыва і цікава.

Уладзімір Ільіч упершыню трапіў у Прагу яшчэ восенню 1900 года. Доўгі час думалі, што Ленін тут быў у 1901 годзе, але адзін чэшскі журналіст звярнуў увагу на цікавую дэталю у ленінскіх успамінах: яго ў Празе частавалі кнэдлікамі⁴⁶ са слівамі. Кнэдлікі са слівамі ядуць восенню,

Журналіст пачаў шукаць жывых сведак, падняў матэрыялы і даказаў, што Ленін наведаў Прагу паміж 7 і 19 верасня 1900 года.

Потым пайшла гаворка пра Францішака Мадрачака, на імя якога ішла ленінская пошта з Расіі; той перасылаў усю гэтую карэспандэнцыю на імя пана Меера. Як дзівіўся потым рабочы Ф. Мадрачак, калі ў газеце ўбачыў партрэт Леніна і пазнаў у ім свайго добрага знаёмага Меера...

Экскурсавод вядзе групу, дае тлумачэнні (экспанаты раскрываюць гісторыю КПСС і Вялікага Кастрычніка), але ў цэнтры яго ўвагі — Ленін і Пражская канферэнцыя.

У гэтым будынку калісьці размяшчаўся Народны дом, былі друкарня і рэдакцыя чэшскага сацыял-дэмакратычнага выдання «Pravo lidu». Чэшскія рэвалюцыянеры дапамаглі ленінскаму пасланцу Пятніцкаму падшукаць адпаведнае памяшканне, зрабіць усё, як прасіў Ільіч, архіканспіратыўна.

Вось і той пакой, дзе праходзіла гістарычная канферэнцыя. Два рады просценькіх сталоў, насупраць іх яшчэ адзін стол. Пры ім плеченае крэсла з шырокай спінкай. Тут сядзеў Ленін...

* * *

У апошнія гады назіраецца павышаная ўвага да ілюстрацыйнага і графічнага матэрыялу ў кнігах Ф. Скарыны, вельмі суб'ектыўная ацэнка іх паходжання. Замест таго, каб праверыць, удакладніць і дапоўніць выказванні папярэдніх даследчыкаў (В. Стасова, П. Уладзімірава, А. Флароўскага) аб тым, што частка скарынінскіх гравюр запазычана з «Хронікі» Г. Шэдэля, складальнік альбома «Гравюры Францыска Скарыны» (Мн., 1972) Л. Баразна без усялякіх доказаў наперакор рэальным фактам сцвярджае: «Францыск Скарына быў *адзіным* аўтарам *усіх* (курсіў мой.— С. А.) гравюр і заставак, якія змешчаны ў яго кнігах».

Трэба думаць, што не бачыў гэтай манументальнай і багата ілюстраванай кнігі Г. Шэдэля і В. Шматаў, які таксама спрабуе разглядаць мастацкае афармленне скарынінскіх выданняў. У зборніку «Беларускі асветнік Францыск Скарына і пачатак кнігадруку ў Беларусі і Літве» (М., 1979) В. Шматаў змясціў артыкул, прысвечаны аналізу гравюр і графічнага матэрыялу ў кнігах Ф. Скарыны. Дзіўна перш за ўсё тое, што ён без усялякіх спасылак і агаворак прыпісвае сабе думкі і назіранні, выказаныя раней Л. Баразною і аўтарам гэтых радкоў. Робіць намаганні В. Шматаў сказаць і «сваё», але сам, відаць, ні разу не глянуў у кнігу Г. Шэдэля — гэты своеасаблівы збор сярэдневяковай гравюры, а толькі слепа паўтарае М. Шчакаціхіна. Вось прыклад глыбакадумных «вывадаў» В. Шматава: «У чатырох ілюстрацыях віленскіх выданняў (усе яны змешчаны ў «Малой падарожнай кніжыцы») адчуваецца сувязь з мясцовымі традыцыямі беларуска-літоўскага мастацтва, што праяўляецца ў непасрэднасці, узнёсласці, чалавечнасці гравюр — якасцях, якія характэрны для беларускіх абразоў і драўляных скульптур XVI ст.». Не ведае, на жаль, даследчык толькі аднаго: з чатырох гравюр «Малой падарожнай кніжыцы», у якіх ён знаходзіць беларуска-літоўскі каларыт, тры (!!!) узяты Ф. Скарынаю з «Хронікі» Г. Шэдэля (гл. стар. 44 і 45). Пра гэта яшчэ ў свой час пісаў такі дасведчаны і добрасумленны даследчык, як П. Уладзіміраў, манаграфія якога, выдадзеная амаль сто год таму назад (1888), па-ранейшаму застаецца самай багатай і аб'ектыўнай крыніцай фактаў па скарыназнаўстве.

Цяпер трэба звесці ў адно, па-першае, дакладныя факты, па-другое, назіранні і вывады, якія вынікаюць з параўнання гравюр у кнігах Ф. Скарыны і П. Севарына, па-трэцяе, тыя меркаванні і дапушчэнні, што ўпісваюцца і ўкладваюцца ў межы ўжо вядомых звестак.

Непасрэдных доказаў, што Францыск Скарына друкаваў свае кнігі ў Паўла Севарына ці арандаваў яго друкарню, няма. Відаць, іх ніколі і мець не будзем. Таму цікавыя нават ускосныя сведчанні. Яшчэ Я. Карскі, наведаўшы ўлетку 1924 года чэшскую сталіцу, прывёз дакладныя звесткі пра тое, піто ў архівах пражскага магістрата за XVI стагоддзе няма ні слова пра друкарню Скарыны⁴⁷. Гэта не выпадкова, бо наш зямляк, відаць, свае друкарні ў Празе не меў⁴⁸.

⁴⁶ Кнэдлікі — чэшская нацыянальная страва.

⁴⁷ 400-лецце беларускага друку. - Мінск., 1926. - С. 171..

⁴⁸ Гэтай думкі прытрымліваецца таксама А. С. Мыльнікаў (450 год беларускага кнігадрукавання. - Мінск., 1968.с. 189).

Вышэй ішла ўжо гаворка, што з 1515 па 1520 год у П. Севярына не выйшла ніводнай кнігі. Кідаецца ў вочы такі немалаважны факт і пэўная залежнасць: беларускі асветнік спыніў з нейкіх прычын у 1519 годзе друкаванне бібліі ў Празе, і ў наступным годзе П. Севярын зноў выдае чэшскія кнігі. Інакш кажучы, пражскі друкар, відаць, выконваў скарынінскі заказ, ніякага прастаю ў яго ў 1515—1520 гады не было...

На маю думку, з'яўленне новых шрыфтоў у друкарні П. Севярына, пра якія ўпамінаюць чэшскія даследчыкі, таксама найбольш верагодна звязана з заказам Ф. Скарыны. Каб друкаваць кірыліцай, трэба было заказаць новы шрыфт; адначасова заказаны былі і новыя ініцыялы, гравюры і кніжныя застаўкі. Не выключаецца і іншы варыянт: наш запаслівы зямляк, выкарыстоўваючы свае гандлёвыя сувязі, прыехаў у Прагу ўжо з гатовымі шрыфтамі і прывёз мастака-гравёра... Адсюль такая відавочная сувязь, перайманне ці наследаванне скарынінскіх традыцый П. Севярынам у мастацкім афармленні сваіх кніг...

Беларускі выдавец і перакладчык не толькі перадаў пражскім друкарам свой вопыт афармлення кнігі, сёе-тое з іхніх дасягненняў ён пераносіў і ў сваю кніжную практыку. Услед за чэшскімі друкарамі Ф. Скарына карыстаецца тытульнымі лістамі, піша прадмовы да асобных кніг бібліі, указвае дакладную дату і месца выдання кнігі: «...в славном, великом и старом месте Празском». Калі б Францыск Скарына меў у Празе сваю друкарню, то ў сваіх пасляслоўях пра тэта хоць бы раз успомніў бы, тым больш такая традыцыя — адзначаць, каму належала друкарня, — сярод пражскіх друкароў існавала.

У нейкай ступені пра сувязі кніг Ф. Скарыны і П. Севярына сведчыць яшчэ адна акалічнасць — аднолькавая папера аўгсбургскай фабрыкі Шоншпергера. Вадзяны знак — бычыная галава — выразна відзён на многіх старонках як скарынінскіх, так і севярынскіх выданняў. Гэта, вядома, яшчэ не доказ, аднолькавая папера магла трапіць у розныя друкарні, але паказальна тое, што ў другога пражскага майстра Мікулаша Конача, які друкаваў кнігі ў гэты ж час, папера зусім іншая...

Гэтымі назіраннямі і вывадамі, вядома, далека не вычэрпваецца праблематыка пра сувязі Францыска Скарыны з чэшскім кнігадрукаваннем. Аўтар вядзе далейшыя пошукі.

Акрэсліваюцца іншыя аспекты гэтай праблемы. Сякія-такія матэрыялы праліваюць святло на той дзіўны факт, што ў Празе, дзе Ф. Скарына друкаваў свае кнігі, не захавалася яго выданняў. Ці не вінаваты ў гэтым папскі «Index librorum prohibitorum» — першы і не апошні паказчык забароненай каталіцкаю царквою друкаванай кнігі? І па сёння засталася загадкай, чаму вроцлаўскі пераплётчык, робячы вокладку для судовай кнігі за 1535—1571 гады, меў пад рукамі цэлы стос скарынінскіх друкаў.

Вялікія магчымасці для пошукаў дае і другі перыяд жыцця Ф. Скарыны ў Празе. З яго імем звязваецца заснаванне ў 1534 годзе каралеўскага батанічнага саду. Трэба думаць, што матэрыялы пра жыццё і дзейнасць беларускага асветніка захоўваюцца ў іншых еўрапейскіх архівах і бібліятэках.

Патрэбны далейшыя пошукі...